

ROMANTIZMO TRADICIJA LIETUVIŲ LITERATŪROJE

Pirmas skyrius
ROMANTIZMO PARADIGMA

1

Šiuolaikinėje literatūroje negirdėti šūkių: „Atgal į romantizmą!“, skambėjusių XX a. pradžioje.

Nusiaubta masinių žudynių, tremčių, totalitarinės prievartos žmogaus sąmonė nebedrįsta absoliutinti nė vienos idėjos ir nebegali patikėti jokiais visuotinio išganymo projektais. Ji niekina prakilnias pozas ir aukštus žodžius kaip apsimitimą ar tarnybinę pareigą. Ji tapo alergiška šviesios ateities pranašystėms ir gyvenimo teigiamybių poetizacijai, kuri buvo dekretuota kaip tarybinio meno „romantinė“ dalis. Karčių nusivylimų patirtis įpratino nuleidinėti žemėn žydraspalvius balionus. Tiesa aiškėdavo tik nudrėskus gražų apdarą nuo pripažintų idėjų, išgarbintų politinių akcijų, pašlovintų veikėjų. Skeptiškas, viskuo abejojantis, autoironiškas intelektas tapo patikimesniu kūrybos instrumentu negu idealinių polėkių, gėrio iliuzijų, pasaulio pertvarkymo projektų svaigulys.

Paverstas totalitarizmo sistemos sraigteliu, žmogus atrato jaustis esąs reikšmingas, kažką lemiantis. Visas jo gyvenimas – nuo gimimo iki mirties – išsitenka sustingusiose socialinės tvarkos formose, kurių jis negali pakeisti. Užguito žmogelio „aš“ nė nebando įsivaizduoti savęs pasaulio centru, kuriame vienintelį kartą atsiveria nepakartojama egzistencija, stebuklingai išnirusi iš nebūties. Darosi nepatogu kalbėti apie save – bejėgę „pakelės smilgą“, kai trūksta duonos ir teisėtumo, o iš tautos atimama jos kalba ir kolonizuojama jos teritorija. Literatūros nebeapatena individuali emocijinė išpažintis (tai paviršinis šaltinis) – ji ieško modeliuojančių konstrukcijų, kurios tarsi pačios savaime išryškintų objektyvias pasaulio esmes.

XX a. pabaigos žmogui gamta jau nebėra amžinojo gyvybingumo garantija, begalinio kosmoso dalis ar net paties Dievo veidas. Techniškoji civilizacija, rydama žemės resursus, grasina sunaikinti gamtą kaip gyvybės pagrindą. Ar begalima ieškoti didžiosios harmonijos gamtos pavidaluose, kuriems gresia žūtis? Ar dar įmanoma identifikuoti žmogaus dvasių su užteršta gamta ir išvysti joje dieviškąjį gėrį ir grožį? Literatūra grėžiasi nuo nykstančios gamtos į kultūros sferą, ieškodama čia atramų siūbuojančiam gyvybės medžiui, taip pat naujų vaizduosenos priemonių, kurios jau „nemėgdžioja gamtos“.

Romantinio pasaulėvaizdžio šaknys išrautos: suniveliuotas žmogaus „aš“ priplaktas prie žemės, idealumo horizontas prigesęs, gamta labiau gąsdina, negu ramina, emocijos primatas subliūško, atsimušęs į ironiją ir į kietą konstrukciją. Literatūros nebevilioja didingas programiškumas – apversti, patobulinti, išganyti pasaulį; ji bando išsinerti iš bet kokios ideologijos, kuri veda tik viena kryptimi ir uždeda vienaspalvius akinius. XX a. pabaigoje neįmanoma romantizmo restauracija: šiuolaikinio kūrėjo akyse tai nenatūralus patetikos ir sentimentalumo mišinys, deklamacinė poza, senamadiška prosenelių apranga („Nesu romantikas“¹, – šaukia A. Škėmos romano *Balta drobulė* herojus – autoriaus alter ego*).

¹ Škėma A. *Balta drobulė*. – Londonas, 1958. – P. 19.

* Alter ego (lot.) – antrasis aš. (Red.)

Tai nereiškia, kad romantizmas jau palaidotas kaip atitarnavęs „istorinis stilius“, kad nutrūko jo švytėjimas dabartyje, kad jo motyvai ir įvaizdžiai galutinai išdilo iš šiuolaikinių kūrybių. Standartizuotoje asmenybėje išbunda ir išbunda užslopinti laisvės sapnai, numarintos savo reikšmės ir galybės iliuzijos, nutildytas maksimalistinis radikalizmas: arba – arba. Netikėjimo ir apatijos išvarginta visuomenė vėl nori kažkuo tikėti, vėl tiesia rankas į nematomą idealybę, vėl pasigenda savo technizuotoje buityje dvasingumo. Po visokių manierų, erudicijos, citatų ir parafrazių lukštais vėl ieškoma autentiško tikrumo ir spontaniškos gyvybės. Šitie potroškiai ir reikalavimai, brinkstantys dabarties laike, yra lemtingi psichologiniai akstinai atsigręžti į romantizmo tradiciją, ginčytis su ja, naujai ją transponuoti.

2

Romantizmas – esminė Europos kultūros paradigma. Tokio pat dydžio kaip ir Renesansas². Ne eilinė meno srovė, o perversmas, išugdęs naujo žmogaus mąstymo, jausmų ir elgsenos tipą, sukūręs ypatingą dvasinės kultūros modelį, kurio įtaka jaučiama iki šiol.

Racionalizmo krizė XVIII a. gale pakirto tikėjimą proto galia viską aprėpti, išaiškinti, sisteminti. Mes gyvename nežinomybės, chaoso, grėsmės glėbyje, iš kurio niekadros neištrūksime. Žmogaus būtis remiasi į visatos paslaptį, kurios neįmanoma išaiškinti. Išorinio stebėjimo metodai tuščiai graibinėja po pirmykštes tamsos ir metafizinės nežinomybės erdves. Tik jausmas, sugėręs reiškinį į save, ištirpdęs jo medžiagiškumą, gali įžvelgti esmę. Jausmo identifikacija su matomais ir nematomais dalykais, susiliejimo gelmė ir intensyvumas tapo svarbiausiu pažinimo raktu. Jautri širdis daugiau pasako negu blaivus protavimas. „Jausti pradėjau anksčiau, negu mąstyti“³, – sakė J. J. Rousseau (Ruso) – romantikų Vergilijus. Kodėl dairomės po aplinką, ieškodami tiesos, o nežvelgiame savo vidun? Kiekvienas žmogus – „besikeičianti begalybė“⁴ (W. Wordswortho (Vordsvorto) žodžiai), neišmatuojama kaip ir kosmosas. Būtina kelionė į savo „aš“ – kiek čia visokių slenksčių, užkaborių, tamsių gaivalų, kiek rusenančių atsiminimų, beprotišku įsivaizdavimų, deginančių troškimų. Žmogaus vidinis gyvenimas turi savo labirintus ir savo logiką, dažnai nepriklausomą nuo išorės veiksnių. Virš kasdienybės skriejantys sapnai ir svajonės – tai šitos nepriklausomybės balsas. Romantizmas iškėlė žmogaus savimonę kaip „lempą, kuri viską apšviečia“⁵, ir įtvirtino introspekcijos metodą moksle bei mene. Kūrinio gyvybę menininkas semia tik pats iš savęs⁶. Menas gimsta ne iš abstrakčių idėjų, o iš „intymiausių jausmų“ (F. Schelingas (Šelingas))⁷. Poezijos esmė yra ne diskursas, o konkretus emocinis vaizdas (T. Carlyle (Karlilis))⁸.

Pradėjus skeldėti feodaliniam absoliutizmui (karalius – saulė: viską žino, tvarko ir lemia), pasigirdo J. J. Rousseau šūkis: visi esame lygūs prieš gamtą. Kiekviena politinė sistema grindžiama žmonių nelygybe, engimu, jų žudymu nesibaigiančiuose karuose. Tik gamta žmogų maitina, globoja ir saugo. Ji tikroji žmonijos motina – visada gyva, alsuojanti, harmoninga – net baisiausiųose istorijos kataklizmuose. Ji nėra naminis gyvulys, išmokytas visiems laikams gulėti prie žmogaus kojų, anot F. Schelingo, o galingas judėjimas, amžina kaita ir kuriamoji jėga⁹. Medyje ar akmenyje glūdi mintis, ateinanti iš begalybės, ir mes galime ją išgirsti, išsinėrę iš kasdienybės smulkmenų. Gamta išlaisvina mus iš luominės padėties, saloninio etiketo, privalomos ideologijos pančių, verčia žiūrėti į esminius dalykus, nes ji pati yra „paslėpta dvasia“ (Novalis)¹⁰. Kur dar pajusi nesudrumstą visatos tvarką ir grožybę taip aiškiai kaip jūros

² Берковский Н. Я. *Романтизм в Германии*. – М., 1973. – P. 19.

³ Ruso Ž. Ž. *Išpažintis*. – V., 1967. – P. 6.

⁴ Bloom H. „The Internalization of Quest-Romance“ // *Romantism and Consciousness*. – N. Y., London, 1970. – P. 10.

⁵ Frust R. L. *Romanticism in Perspective*. – London, N. Y., 1969. – P. 128.

⁶ Barfield O. „Symptoms of Iconoclasm“ // *Romanticism and Consciousness*. – P. 43.

⁷ Scheling Fr. W. „O stosunku sztuk plastycznych do natury“ // *Manifesty romantyzmu 1790–1830*. – Warszawa, 1975. – P. 266.

⁸ Kermode F. *Romantic Image*. – London, 1986. – P. 95.

⁹ Берковский И. Я. *Романтизм в Германии*. – P. 28.

¹⁰ Hoffmeister G. *Deutsche und europäische Romantik*. – Stuttgart, 1978. – P. 102.

bangavime ar vidurnakčio tyloje? Anglų poetas W. Wordsworthas aprašo kraštovaizdį kaip „įėjimo vartus į pasaulį, glūdinį anapus regimos gamtos“¹¹. Gamtos išgyvenimas staiga pasidarė visuotiniu poreikiu ir net gyvenimo būdo dalimi (turistinės kelionės, nameliai kalnuose ir ežerų pakrantėse). Menas, romantikų supratimu, kyla iš tos pačios visų gyvenimo formų pirmapradytės kaip ir gamta¹². Menas valdomas tos pačios kuriamosios universumo jėgos, kuri stumia pasaulį vis aukštyne iš vienos pakopos į kitą. Menininkas turi išgirsti šitą galingą mutacijų ritmą, plazdantį upės tėkmėje, sprogdančiose žvaigždėse, ir jam paklusti. Jo kūrinio forma turi būti tokia pat natūrali, vientisa kaip ir medžio lapas. Kūrinys auga ir bręsta autorius smegenyse organiškai lyg augalas. Tada jis būna tobulas¹³. Iškilęs Prancūzų revoliucijos epochoje ir jos įkvėptas („gimsta nauja žmonija“, „Ir žemėje vėl bus Rojus“¹⁴), romantizmas pradėjo nesibaigiantį intelektualų maištą prieš esamą tvarką, priespaudos institucijas, valdžios autoritetą. „Laisvė literatūroje, laisvė visuomenėje“¹⁵, – charakteringas V. Hugo šūkis. „Išbuskite, Ispanijos sūnūs! Išbuskite! Pirmyn!“¹⁶, – rašė Dž. Baironas. „Ir tironus, viešpataujančius ligi šiolei, numes manoji vokiečių tauta“¹⁷, – skelbė F. Hölderlinas (Helderlinas). Kategoriškai atmestas paklusnumas kaip žmogaus dorybė. Perbraukta paniekos brūkšniu konformistinė klasicistų laikysena: šis pasaulis tobulai sutvarkytas ir eina kaip fabrikinis laikrodis¹⁸.

„Pudruotų perukų“ paradinę ramybę išblaškys barzdotų jaunų vyrų siautulys ir laukiniškumas (tuo metu Prancūzijoje buvo tik du barzdočiai)¹⁹. Tik protestuojančio žmogaus pozicija yra teisinga ir kilni. Tik atmetęs visus apribojimus, prisitaikymo taisykles ir baimę, žmogus atranda pats save. Nepasitenkinimas tuo, kas yra, kankinantis ilgesys kažko aukštesnio ir tobulesnio, veržimasis prieš srovę nežinoma kryptimi – romantinio herojaus gyvenimo programa. Jis neklausinėja apie tai, kas yra, bet sopulingai svarsto, kas gali būti. Ne tikrovė, o galimybė yra romantinės mąstysenos centras²⁰.

Romantinė poezija, pasak F. Schlegelio, visada yra tapsmas, kuris neturi pabaigos²¹. Ji negali įsilieti į sustingusias formas ir paklusti apriorinėms taisyklėms. Vaizdai ir žodžiai ateina iš pašamones gelmių, nešdami universumo ritminį gausmą, todėl kūrybos procesas negali būti racionaliai kontroliuojamas. Romantinė poezija neaprašinėja regimų daiktų, o ieško nematomos visumos, kuri šmėkščioja kaip substancijos nuojauta („Tada tarsi dangus ant tavęs nukrenta“²² – M. Eminescu). Ji ne imituoja, o viską keičia, kad pagautų paslėptą pasaulio grožį. „Aš aprašau tai, ką įsivaizduoju“²³, – sakė anglų poetas J. Keatsas (Kytas). Vaizduotė yra šitos poezijos „absoluti galia“ (W. Wordsworthas)²⁴, ir tik ji „sukuria tiesą“ (M. de Guérin (de Gerinas))²⁵. Menas yra keisčiausia svajonės ir sapno rūšis, kur „organiškas jausmingumas“ paklūsta vaizduotės primatui²⁶. Vaizduotė įteisina demoniškas figūras, paslapties magiką, košmariškas nuojautas, grožio ir baisumo samplaikas, šviesos ir tamsos kontrastišką kaitą. Jos nevaržomi polėkia išardo žanrų pertvaras: subyra poemos fabula, dramoje maišosi tragiški ir komiški

¹¹ De Man P. „Symbolic Landscape in Wordsworth and Yeats“ // *In Defence of Reading*. – N. Y., 1962. – P. 28.

¹² Barfield O. *Symptoms of Iconoclasm*. – P. 43–44.

¹³ Wimstatt W. K. „Organic Form: Some Questions about a Metaphor“ // *Romanticism: Vistas, Instances, Continuities*. – Ithaca, London, 1973. – P. 20.

¹⁴ Anglų poeto R. Sonthey žodžiai Cit. iš: Abrams M. H. „English Romanticism“ // *Romanticism Reconsidered*. – N. Y., 1963. – P. 31, 47.

¹⁵ Hugo W. „Przedmowa do dramatu Hamani“ // *Manifesty romantyzmu 1790–1830*. – P. 386.

¹⁶ Byron G. *Childe Harold's Pilgrimage*. – Leipzig. – P. 21.

¹⁷ Cit. iš: Габитова Р. М. *Философия немецкого романтизма*. – М., 1989. – P. 33.

¹⁸ Hoffmeister G. *Deutsche und europäische Romantik*. – P. 138.

¹⁹ Гомье Т. *Избранные произведения в двух томах*. – М., 1972. – Т. 1. – P. 479–480.

²⁰ Берковский В. Я. *Романтизм в Германии*. – P. 37.

²¹ Schlegel Fr. W. „Fragmenty z Atheneum“ // *Manifesty romantyzmu 1790–1830*. – P. 143.

²² Эминеску М. *Звезды новорожденной свет*. – М., 1989. – P. 304.

²³ Frust L. R. *Romanticism in Perspective*. – P. 41.

²⁴ Hoffmeister G. *Deutsche und europäische Romantik*. – P. 108.

²⁵ Kermode F. *Romantic Image*. – P. 14.

²⁶ Ten pat. – P. 6.

pradai, baltosios eilės perima iš liaudies dainos intymų toną. Išraiškos originalumas ir naujumo siekimas tampa lemtingais vertės kriterijais, kurie ligi šiol revoliucionizuoja meno raidą.

Romantikų kūryba, pilna maištingos ugnies, nuvertė majestotišką klasicizmą, paremtą pastoviomis struktūromis, ir pradėjo naują raidos etapą, grindžiamą žmogaus, gamtos, istorijos ir paties meno kintamumu. Romantizmo tezės: 1) menas yra vidinės laisvės išraiška; 2) vaizduotė transformuoja tikrovę ir sukuria nepatirtus išgyvenimus, vaizdus, figūras; 3) kūrėjas turi teisę eksperimentuoti; 4) minties ir jausmo energija, vaizdo, kalbos ir kompozicijos intensyvumas lemia kūrinio vertę – pasidarė išeities taškais visoms modernizmo srovėms. „Kas pasako – romantizmas, tas pasako modernizmas“²⁷, – rašė Ch. Baudelaire'as (Bodleras).

Romantikais buvo vadinami prancūzų simbolistai²⁸: gamtoje jie ieškojo begalybės šifro, sapnas ir svajonė jiems irgi buvo „antrasis gyvenimas“ (G. Nervalis), idėją jie taip pat slapstė metaforų, užuominų, sugestijų žaisme, o artėjimas į muziką reiškė kopimą tobulybėn – į nudaiktintą meną. Neoromantikais buvo praminti čekų ir lenkų impresionistai²⁹, kuriems subjektyvus regėjimas, nuotaikos kintamumas, ištirpstantis vaizdo kontūras tapo kūrybos esme. Neoromantizmo vardu dangstėsi įvairūs modernizmo sąjūdžiai XX a. pradžioje, bandantys prasimušti pro viešpataujančio realizmo diktatūrą atgal į idealumo horizontą, žmogaus vidinės esmės išraišką, stebuklingos ateities mirazą ar istorinės mitologijos sritį (J. Conradas (Konradas), R. M. Rilke, S. Lagerlöf (Lagerlef), H. J. R. Jiménezas (Chimenesas), A. Machadas, F. Garcia Lorca (Garsija Lorka))³⁰. „Trečiajai romantizmo bangai“ priskirti vokiečių ekspresionistai³¹: jie nestebi daikto iš šalies, o bando šturmu įsiveržti į jo vidų; veikiančiojo „aš“ galios hiperbolizacija iki prometėjiškų pasaulio pertvarkymo užduočių; trūkčiojantis spontaniškumo tonas; paslaptingos metamorfozės; patetikos ir grotesko junginys³². Siurrealistai pasigavo iš romantizmo haliucinacinį regėjimą, alegoriškas jungtis, stubinančią netvarką, pagrįstą sąmonės diktatu, kuris šiuokart grasino uždaryti literatūrą neperprantamo subjektyvumo celėse (o W. Wordswortho šūkis buvo: poetas yra žmogus, kalbantis žmonėms³³). Vidinio monologo technika, išplėtotą XX a. prozoje, taip pat šliejosi į romantikų atrastą „netiesioginę menamąją kalbą“³⁴, kuri galėjo atverti herojaus jautimų ir minčių srautą be stebėtojo komentarų. Lyrizmo renesansas XX a. pabaigoje – intensyvus vidinis reagavimas absorbuoja išorinę medžiagą ir ją laisvai transformuoja, spontaniškas pirmapradiškumas ir intymus tonas – šiuolaikinės anglų kritikos siejamas su romantizmo tradicija ir romantizmo vardu³⁵. Modernizmo bangavimas, nenutylęs iki šiol, gali būti suprastas tik romantikų įvykdytos stiliaus revoliucijos kontekste, pasak J. Hollenderio³⁶.

Kai šitaip išsiplečia romantizmo gyvybinė erdvė, darosi neaiškios šio reiškinio ribos ir prigimtis. Ar čia permanentinis mąstymo tipas, išskylantis įvairiausiose epochose kaip idealumo perspektyva ir savimonės vienbalsiškumas? Ar čia istoriškai determinuota gyvenimo būdo, pasaulėžvalgos ir jausmų forma, pasmerkta laikinumui (romantinio stiliaus parkai ir drabužiai, romantinė melancholija)?

²⁷ Frust L. R. *Romanticism in Perspective*. – P. 287.

²⁸ Ten pat. – P. 288.

²⁹ Кузнецова Р. „Чешский романтизм и творчество Махи“ // *Романтизм в славянских литературах*. – М., 1973. – P. 231; Krzyżanowski J. *Historia literatury polskiej*. – Warszawa, 1979. – P. 55.

³⁰ Царик Д. К. *Типология неоромантизма*. – Кишинев, 1984. – P. 14–35.

³¹ Hoffmeister G. *Deutsche und europäische Romantik*. – P. 192.

³² Vokiečių romantiko L. Arnimo apysakoje „Majorato ponai“ (1835) herojus sėdi prie stalo ir jaučia, kaip iš nuobodumo auga kojos, o dantyse švilpia ryto vėjas, mato, kaip kapinėse vaikšto didžiulis jautis – klaidžiojančios žydų vėlės. Tai F. Kafkos prozos prielaidos.

³³ Kermodé F. *Romantic Image*. – P. 10.

³⁴ Hoffmeister O. *Deutsche und europäische Romantik*. – P. 195; Blotner J. „Romantic Elements in Faulkner“ // *Romantic and Modern*. – Pittsburg, 1977. – P. 207–221.

³⁵ Mackworth C. „Critique et poésie“ // *Poésie et critique de la poésie*. – Marseille, 1987. – P. 150–151.

³⁶ Hollender J. „Romantic Verse and the Metrical Contract“ // *Romanticism and Consciousness*. – P. 200.

„Kas bando apibrėžti romantizmą, tas tampa dar viena beviltiškų ginčų auka“³⁷, – sako anglų tyrinėtoja L. Frust. Tai „nelaimingas terminas“³⁸. Jis reiškia tiek dalykų (romantinė teologija ir romantinė politika), kad galų gale nieko nebereiškia³⁹. Kiek romantizmo rūšių, pakopų, mokyklų išskiriama net vienoje vokiečių literatūroje (Jenos, Heidelbergo, Berlyno romantikai)!⁴⁰ Kokie skirtingi šios sąvokos tūriai skirtingose šalyse: vokiečiams ji ženklina individualizmą, anglams – gamtos poeziją, danams ir švedams – vikingų tematiką, prancūzams – laisvę „šlovinti meilę su tokiu įkarščiu, kad, regis, tuoj pat užsidegs popierius“⁴¹. Autoritetingi balsai (W. Dilthey (Diltėjus), B. Croce (Kročė)) siūlė net nusigręžti nuo šios „klaidinančios kategorijos“ ir nevartoti jos rimtuose mokslo darbuose (šitaip parašyta daugiatomė *Cambridge History of English Literature*)⁴².

Tarptautiniai simpoziumai ir serijiniai leidiniai, skirti romantizmui paskutiniaisiais šio amžiaus dešimtmečiais, nenukalė griežtos definicijos, kuri paneigtų S. Kierkegaard'o (Kirkegoro) apibūdinimą: „romantizmas negali būti išmatuotas jokia koncepcija, nes jis peržengia visas ribas“⁴³. Tačiau nepripažino ir P. Valery (Valeri) ironiškos sentencijos, kad „neįmanoma rimtai mąstyti tokiais žodžiais kaip klasicizmas, romantizmas, humanizmas arba realizmas“⁴⁴. Buvo įtikinamai įrodytas romantizmo kaip meninio judėjimo ir meninės srovės vientisumas. Pripažintos Europos tautinių romantizmų skirtybės, bet jie visi priklauso tai pačiai šeimai⁴⁵.

3

Romantizmas plito Europoje kaip miško gaisras, padegdamas maksimalistinio radikalumo ugnimi vis naujas literatūras. Visur dygo romantiniai sąjūdžiai, įtraukdami muziką, dailę, teatrą, filosofiją, visuomenės mokslus, net teologiją į antidogminį perversmą.

Ar pasiekė romantizmo banga Lietuvą? Ar mūsų kultūra išgyveno šitą europinio mąstymo revoliuciją? Ar priėmė meno autonomijos šūkius, įrašytus romantikų manifestuose?

Diskusija apie romantizmą, plykstelėjusi lietuvių spaudoje 1927 m., pateikė du skirtingus atsakymus.

Lietuvių literatūra buvo ir tebėra romantinė, nes lietuvis yra ne praktiško veiksmo, o ilgesio, tylios meditacijos, veržimosi į laisvę žmogus. Taip kalbėjo Vaižgantas⁴⁶.

Lietuvių literatūroje yra romantizmo apraiškų, bet jos nesudaro vientisos stilistinės sistemos, nes mes vėlai subrendom meniniam žodžiui, jau pasitraukus romantizmui iš Europos avanscenos. Taip tvirtino V. Mykolaitis-Putinas⁴⁷.

Logiški neigimo argumentai kerta stipriau negu emociinga adoracija. Lietuvoje iš tiesų nebuvo atakuojančio romantinio sąjūdžio kaip kituose kraštuose. Nebuvo tokio literatūros istorijos periodo, kuriame ištisai dominuotų romantizmo stilistinės normos. Švietėjiška misija ilgai neleido lietuvių literatūrai suvokti savęs kaip savarankiškos vertybės.

Bet kodėl Maironis ir S. Nėris laikė save romantikais? Kodėl pats V. Mykolaitis-Putinas sutiko priimti neoromantiko etiketę? Kodėl B. Sruoga net Štuthofu lageryje kūrė romantinio teatro („didžiojo

³⁷ Frust L. R. *Romanticism*. – London, 1976. – P. 1.

³⁸ Behler E. „Zum Begriff der europäischen Romantik“ // *Die europäische Romantik*. – Frankfurt am Main, 1976. – P. 36.

³⁹ Wellek R. *Concepts of Criticism*. – New Haven, London, 1963. – P. 129.

⁴⁰ Lovojoy A. O. „On the Discrimination of Romanticism“ // *The Romantic Movement*. – London, 1966. – P. 18.

⁴¹ Frust L. *Romanticism in Perspective*. – P. 83; Готье Т. *Избранные произведения в двух томах*. – Т. I. – P. 515.

⁴² Behler E. „Zum Begriff der europäischen Romantik“ // *Die europäische Romantik*. – P. 26.

⁴³ Peckhaus M. „Beyond the Tragic Vision“ // *Romantic Movement*. – P. 136.

⁴⁴ Cit. iš: Wellek R. „Romanticism Reexamined“ // *Romanticism Reconsidered*. – P. 211.

⁴⁵ Wellek R. *Concepts of Criticism*. – P. 129, 151–158; Frust L. R. *Romanticism*. – P. 64.

⁴⁶ Tumas J. „Romantiškasis idealizmas grįžta“ // *Židinys*. – 1927. – Nr. 10. – P. 231.

⁴⁷ Mykolaitis V. „Idealizmas ir romantizmas“ // *Židinys*. – 1927. – Nr. 11. – P. 308–312.

dvasingumo“, „gyvenimo poetizavimo“) planus? Kodėl akademinėje *Lietuvių literatūros istorijoje* išskiriami net du neoromantizmo etapai?

O gal ir Lietuvoje terminai „romantizmas“, „neoromantizmas“ nieko nebereiškia? Gal jie tėra svetimų literatūrų atšvaitai, o kasdieninėje kalboje tik keistybių, egzotikos, sentimentalumo sinonimas?⁴⁸

Nėra universalių mastelių, kuriais būtų galima bet kuriame krašte išmatuoti romantizmo sanklodą. Kiekvienoje literatūroje romantizmas turi savo plėtotės logiką, skirtingą laiką ir kitokį meninį veidą. (Vakarų romantizmo masteliai netinka, pavyzdžiui, rumunų literatūrai⁴⁹.) Vienur romantizmas yra visos tautinės literatūros viršūnė (Lenkijoje), kitur tik trumpalaikis periodas, padėjęs suklestėti lyrikai (Danijoje). Prancūzai savo romantizmo istoriją nutraukia praėjusio šimtmečio ketvirtajame dešimtmetyje, o amerikiečiai ją tęsia iki pat šimtmečio pabaigos (H. Melvillio (Melvilio), W. Whitmano (Vitmeno), E. Dickinson (Dikinson), W. Irvingo kūryba)⁵⁰. Švedų literatūroje romantizmas pražysta paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje (S. Lagerlöf, G. Frodingas⁵¹). Romantinės poemos ir dramos gimsta Ispanijoje be jokių manifestų ir sambūrių, būtinų Vokietijoje⁵². Pirmieji romantizmo kūriniai Bulgarijoje parašomi praslinkus dešimtmečiams po oficialios romantizmo mirties didžiosiose Europos literatūrose. „Aš – romantikas, buvau ir būsiu“⁵³, – rašė rumunų poetas M. Eminescu XIX a. pabaigoje. Romantizmo stilistika Kroatijoje glaudžiasi prie švietėjiškos literatūros tradicijų. „Skirtingų stilistinių formacijų interferencija“ būdinga jaunoms literatūroms, pavėluotai įšokusioms į bendrą „Europos meninio mąstymo tėkmę“ (A. Flakeris)⁵⁴. Todėl čia netilsta ginčai: buvo romantizmo srovė ar jos nebuvo.

Romantizmo epochoje literatūra pirmąkart sąmoningai atsigrėžė į tautos būtis, istorijos, kultūros ir kalbos klodus kaip kūrybos šaltinį. Kiekviename krašte tie klodai buvo skirtingos sudėties, jau atidengti ar dar visai nežinomi. Iš jų išaugę romantinės kūrybos medžiai irgi skyrėsi savo stiprumu ir tankme.

Romantikams literatūra – ne antikos modelių pamėgdžiojimas, o kūrimas savitų meninių struktūrų iš šios vietos ir šio laiko medžiagos. Jau J. G. Herderis paskelbė, kad Europos literatūros privalo išsivaduoti iš „lotyniškų formų“ jungo ir tapti tautinės. Gimtoji kalba poetui yra „pažinimo fundamentas“, o liaudies dainos, pasakos ir mitai – „tautos istorijos, teologijos, kosmogonijos archyvas“⁵⁵. Kuo natūraliau ir stipriau poetas prabyla savo protėvių kalba, atsiminimais, „šventa mitologija“, kuo ištikimesnis jis savo žemei, jos „tikėjimui ir skoniui“, tuo ryškesnė jo kūryboje „tautinė dvasia“⁵⁶. Romantikams ji tapo lemtingu kūrybos veiksmu ir vertės kriterijumi. Jie vaizdavo savo krašto gamtą ir savo tautos istoriją. Jų kūrinių herojus buvo tautos žmogus, kai švietimo literatūroje veikė pasaulio pilietis⁵⁷.

Romantizmo idėjos – kiekviena tauta yra lygi kitoms savo sugebėjimais; kiekviena tauta turi teisę į savarankišką egzistenciją – krito į atbundančią Europos tautų sąmonę kaip revoliucinės idėjos. Pavergtiems kraštams jos grąžino savarankiškos valstybės prisiminimus, tautinės savigarbos jausmą,

⁴⁸ Pvz; „Niekas neslėpė, kad atvažiavo užsidirbti, kad reikia pinigų, o ne romantikos“ (Džavachišvilis Z. „Takoskyra“ // *Komjaunimo tiesa*. – 1988. – Gruod. 28); „Tiesa, jis dar gali turėti to, kas vadinama romantika, įgimta klajoklio savybe“ (Kašauskas S. *Tiesos sakymas*. – V., 1988. – P. 108); „Škėma būtų rašęs taip, kaip anuometinėje socializmo literatūroje: romantiškai ir sentimentalai apie meilę“ (Zalatorius A. „XX a. Kristus“ // *Lit. ir menas*. – 1988. – Rugs. 17); „O tas Kyzyl Ozioro kalėjimas buvo gana jaukus, savotiškai romantiškas, įsikūręs sraunios kalnų upės Alaimos atšlaitėse“ (Gustainis V. *Be kaltės*. – V., 1989. – P. 216); „Su kokia romantika ir darbo poezija gali žmogus dirbti kolūkyje po to?“ (Meškauskas I. „Vaitojanti demokratija“ // *Ūkininkas*. – 1990. – Nr. 3. – P. 28); „Tiktai šulinio su romantiška svirtimi ar bent dailia rankenėle nebuvo“ (Jankauskas K. *Dvi galaktikos*. – V. 1990. – P. 102).

⁴⁹ Кожевников Ю. А. *Эпоха романтизма в румынской литературе*. – М., 1979. – P. 15.

⁵⁰ Зверев Л. И. „Эмили Дикинсон и проблемы позднего американского романтизма“ // *Романтические традиции американской литературы*. – М., 1982. – P. 268.

⁵¹ Vaičiulaitis A. „Selma Lagerloef“ // *Naujoji rotuva*. – 1934. – Nr. 160. – P. 77.

⁵² Hoffmeister O. *Deutsche und europäische Romantik*. – P. 54.

⁵³ Эминеску М. *Звезды новорожденной свет*. – P. 111.

⁵⁴ Вежбицкий Я. „Проблема романтизма в хорватской литературе“ // *Романтизм в славянских литературах*. – М., 1973. – P. 224.

⁵⁵ *Herders Werke in fünf Bänden*. – Berlin–Weimar, 1978. – B. 4. – P. 38.

⁵⁶ Ten pat. – P. 289, 285.

⁵⁷ Cobann A. „The Revolt Against the Eighteenth Century“ // *Romanticism and Consciousness*. – P. 139. Heine H. *Werke in fünf Bänden*. – Berlin–Weimar, 1978. – B. 4. – P. 214.

meilę paniekintai kalbai ir pasipriešinimo įniršį. Jos išskėlė beveik jau numarintose tautose gaivalingą dvasinio atgimimo energiją, kuri išsiliejo pirmiausia literatūros kūriniais. Tautinių kultūrų kilimas ir net tautų formavimasis dižiųjų imperijų (Rusijos ir Austrijos–Vengrijos) teritorijose neatskiriamai suaugęs su romantikų laisvės apoteoze ir vergovės smerkimu – „svarbiausiu jų kūrybos patosu“⁵⁸. Romantinė literatūra daug kur čia buvo pagrindinė tautinio judėjimo literatūra⁵⁹.

Meno tautiškumo programa, išgarsinta romantikų, pasidarė privaloma visoms Europos literatūroms ir virto jų vidinės raidos ašimi. Užskurdusią, beteisę, vos rusenančią XIX a. pradžios lietuvių raštiją ši programa palietė kaip galingas tapsmo akstinas. Leisgyvis žodis turėjo įsiklausyti į romantizmo argumentus ir persiimti jo maištingą atbudimo, vilties, kilimo aukštyn dvasia, kad atsiremtų visomis savo prasmėmis į tautos būtį ir suvoktų savo misiją jos likime. Romantikų šūkiai susmigo kaip pagrindinės kelio gairės: „praeitis atgimsta mumyse“ (S. Colridge’as (Kolridžas)), „perkūnijomis griaudėja ugnies žodis: Laisvė“ (A. Lamartine’as (Lamartinas)), „poetas žengia tautos priekyje“ (V. Hugo), „aš norėčiau kreiptis į visą pasaulį [...], bet aš kreipiuosi tik į savo tautą“ (K. Macha). Direktyvomis virto romantikų nuostatos: svarbiausias rašytojo įsipareigojimas yra įsipareigojimas savo tautai; tautos likimas yra fundamentinis kūrybos klausimas; „laisvės religija“ yra didžioji meno jėga ir istorinės pažangos veiksnys. Į literatūros dienotvarkę ilgam buvo įrašyti uždaviniai – ginti tautos kalbą, kelti iš kapo jos istoriją, žadinti sutryptą savigarbą. Tautinė literatūra tam ir kuriama, kad tauta būtų apsaugota nuo sunaikinimo. Sulieti gyvenimą ir kūrybą į vieną herojišką veiksmą, kuris tarnautų tautos išlaisvinimui („Reikia pačiam taip gyventi, kaip rašai“⁶⁰ – A. Mickevičius), – romantikų idealas, ligi šiol tebejudinąs lietuvių rašytoją.

Du kartus prarasta tautinė valstybė, mirtinas pavojus išnykti, kaip išnyko prūsai, prisikėlimo viltys ir išsivadavimo kova nuolat gražina lietuvių literatūrą į romantizmo išėities pozicijas bei kategorijas. Dviejų paskutiniųjų šimtmečių Lietuvos istorijoje nebuvo laikotarpių, kai literatūra neprivalėjo skirti visų jėgų tautos suverenumo ir tautinių vertybių gynybai – archajiniam uždaviniui, šiuolaikinio Vakarų rašytojo akimis. Romantinis mentalitetas, išsižadėjęs vakarietiško beribiškumo bei individualizmo gelmių ir susitelkęs į tautos apoteozę*, kaip reikalavo žiaurūs istorijos kataklizmai, stipriai įaugo į lietuvių literatūros vidinę sanklodą.

Siūbavimas tarp praeities didybės ir skurdžios dabarties ilgam įėjo į lietuvių literatūros epicentrą. Kokia galinga buvo Lietuva ir kas iš jos beliko: Vytautas Didysis girdė savo žirgus Juodojoje jūroje, o mes velkame priespaudos jungą. Vienoj pusėj didžiųjų kunigaikščių herojiniai portretai, o kitoj pusėj – rauda prie valstybės griuvėsių. Tame pačiame kūrinyje skamba himnas idealiosioms tautos vertybėms, likusioms praeityje, ir melancholiški praradimo, nelemties, rezignacijos atodūsiai. Patetika ir graudesys nudažo kontrastingomis spalvomis istorinę savimonę, romantinio pasaulėvaizdžio dominantę, reguliuojančią ligi šiol lietuvių rašytojo mąstymo kryptį.

Lietuvybė, vos alsuojanti grobuoniškos imperijos pažastyje, tapo aistringos poetizacijos objektu. Gražu visa, kas lietuviška: kalba, dainos, papročiai, gimtasis namas šiaudiniu stogu, rūtų darželis, pakelės Rūpintojėlis. Mano tėvynė – mano absoliutas. Ši nuostata įtvirtino teigimo, pasigėrėjimo, nuostabos dvasią, kuri reikalavo jaukių spalvų, švelnių tonacijų, harmoningų derinių. Pakilus gražumo punktyras, emocinis patosas, meninės kalbos muzikalumas tapo estetinė norma daugeliui lietuvių literatūros, dailės, muzikos, fotografijos kūrinių. Tai romantizmo bruožas, Vakarų kritikos supratimu⁶¹. Romantinis

⁵⁸ Манн Ю. В. *Поэтика русского романтизма*. – М., 1976. – P. 61.

⁵⁹ Чегоданова М. Г. „Роль романтизма в становлении национальной болгарской литературы“ // *Развитие литературы в эпоху формирования наций*. – М., 1983. – P. 217.

⁶⁰ Janion M. *Żmigrodza M. Romantyzm i historia*. – Warszawa, 1978. – P. 211.

* Apoteozė – čia: išaukštinimas. (Red.)

⁶¹ „Romualdas Rakauskas, vaizduojantis kaimiečius tarp savo gimtojo kaimo žiedų, atstovauja lietuvių romantizmui“ (On the Russian Fronts) // *Manchester Guardian Weekly*. – 1989. – May 14.

pasaulėvaizdis, sustingdamas į dekoratyvines pozas („veikėjai ant kardų pasirėmę deklamuoja“⁶²) ir moralistinį patosą, susilaukė griaunančios opozicijos, kuri vis dėlto neįstengė jo nuverst. Mes išmokome poetizuoti, bet nebemokame analizuoti. Mes įpratome į patetišką šūksnį ir emocingą išsiliejimą, o neturime konstruktyvaus ir lakoniško mąstymo galios. Mes leidžiame į padangę iliuzijų fantomas, bet nesugebame pragmatiškai pažvelgti į esamą padėtį ir savo galimybes. Mes apibrėžiame aplink save stebuklingą laisvės ir nepriklausomybės šūkių apskritimą ir beveik tikime, kad jis mus išgelbės, o kai užgriūva katastrofa, liekame be jokių veikimo planų. Mes šokame desperatiškai priešintis beviltiškose situacijose, o nemokame tyliai, atkakliai ir ilgai siekti savo tikslo. Mes nuolat grimztame į savo praeitį, ieškodami paguodos ir stiprybės, bet nesugebame jos kritiškai analizuoti („O bent kiek pasistengus pažinti moksliską istoriją, romantiškasis idealizmas blunka“⁶³, – sakė R. Šapoka). Suteikę savo istorijai absoliutinę vertę, mes nedrįstame pripažinti istorijos eigos absurdo ir demitologizuoti esamų mitų („Ar Tau iš tikrųjų atrodo, kad tautos tragediją reiktų versti farsais su humoru, ironija su satyra?“⁶⁴ – pasipiktinęs klausia V. Alantas). Mes parimome prie rūtų darželio ir negirdime miesto dundesio. Jau kiek dešimtmečių mes vedame tautą, o kur nuvedėme? Mes sustabdėme savo literatūrą vakarykštėje dienoje. Šitokiais argumentais nuo „Keturių vėjų“ laikų bandyta išgrįsti kelią antiromantiniam kūrybos tipui.

Lietuvoj ligi šiol tebesigrumia romantizmo ir antiromantizmo bangos. Reikėtų įsižiūrėti, kaip susidaro romantinių įvaizdžių, estetinių principų ir nuotaikų telkiniai, kaip jie virsta nuolat varijuojamais leitmotyvais ir literatūros plėtotės rėmais, kaip šiuos telkinius atakuoja ironiški ir viską degraduojantys realistų bei avangardistų mostai. Iš tokių viena kitai oponuojančių priešingybių judėjimo, sąlyčio taškų ir susikirtimų klostosi lietuvių literatūros vyksmo vidinė dramaturgija.

Antras skyrius

ROMANTIZMO TAPSMAS LIETUVOJE

I

Romantizmas prasidėjo Lietuvoje kartu su pasipriešinimo okupaciniam režimui banga.

XIX a. pradžioje Lietuvos mokyklose ir dvaruose dar tvirtai viešpatavo prancūzų klasicizmo dvasia, taisyklės ir etiketas. Vilniaus didikų rūmuose artistai mėgėjai vaidina J. Racine'o (Rasino) biblinę tragediją „Atalija“. J. Rustemas tapo gražuoles aristokrates antikos mūzų pozomis. Pražilę jėzuitų kolegijų auklėtiniai grožisi poezija, kurioje gausu mitologijos siužetų ir įvaizdžių⁶⁵. Mėgstamiausias literatūros žanras – epigrama, linksmas pasveikinimas vardinių proga arba kandus pasityčiojimas iš gero pažįstamo, paleistas anonimiškai per Vilniaus kavines, cukraines, vynines⁶⁶. Moksleiviai, studentai, klierikai tebesimoko retorikos meno iš antikos autorių, kurie tebėra tobulumo autoritetai. Lotyniškoji logiško išprotavimo kultūra, įdiegta per pratybas (Kražių mokykloje privalomi rašto darbai lotynų kalba, literatūros dalykų atpasakojimas lotyniškai, graikiško teksto vertimas į lotynų kalbą⁶⁷), įtvirtinta per universiteto paskaitas ir egzaminus (dauguma Vilniaus universiteto profesorių, atvykusių iš Vakarų Europos, skaito savo kursus lotyniškai⁶⁸), nukala tezinį mąstymo būdą, retorinę kalbos intonaciją ir iškalbingą daugialaisnio periodo sintaksę, kuri neišnyksta, prabilus mokslingiems autoriams jau savo gimtąja kalba.

⁶² J. Miltinio žodžiai (Sakalauskas T. „Nuo trijų aukštumų“ // *Lit. ir menas.* – 1984. – Rugpj. 18).

⁶³ Šapoka A. „Raskim lietuvius Lietuvos istorijoje“ // *Naujoji romuva.* – 1932. – Nr. 21. – P. 481.

⁶⁴ Raila B. *Raibos agavos.* – Londonas. 1983. – P. 349.

⁶⁵ Puzyna G. *W Wilnie i w dworach litewskich 1815–1845.* – Wilno, 1928. – P. 45, 73.

⁶⁶ Morawski S. *Kilka lat młodości mojej w Wilnie (1818–1826).* – Warszawa, 1924. – P. 141.

⁶⁷ Lebedys J. *Simonas Stanevičius.* – K., 1955. – P. 87.

⁶⁸ *Vilniaus universiteto istorija. 1579–1803.* – V., 1976. – P. 238.

Į paradinius Vilniaus balius kunigaikščiai ir grafai atvyksta pudruotomis galvomis⁶⁹. Kalbasi tarpusavyje elegantiška Paryžiaus salonų kalba. Grakščios manieros, lengvas sąmojis, pusiausvyros jausmas ir šaltas protas – privalomos elgesio normos. Senos ir garbingos magnatų giminės nuolankiai priiminėja caro teikiamus titulus bei ordinus, o kunigaikščio Oginskio žmona žaismingai kaitalioja meilužius – rusų karininkus⁷⁰. Užaujanti ponija, regis, visiškai nebuvo sukręsta valstybės žlugimo ir net laikė „blogu skoniu“ apie tai kalbėti. Caro valdžia mandagiai pripažįstama legalia valdžia, turinčia teisę reikalauti paklusnumo ir pagarbos⁷¹. Tai klasicistinio auklėjimo išdavos: paklusti esamos tvarkos hierarchijai ir nusistovėjusiems daiktų ryšiams yra gėris, o nepaklusti yra blogis; žmogaus pareiga yra viską žinoti ir suprasti, o ne prieštarauti; egzistencijos tiesa yra žinojimo tiesa ir niekas daugiau⁷².

Jaunoji karta, pradėjusi spiestis 1817 m. į slaptas draugijas, atmeta nekintančios pasaulio harmonijos idėją ir paklusnumo psichologiją. Ji niekina kilmingosios visuomenės ramybę ir apatiškumą (pamirškime Kosciuškos sapnus⁷³). Ji trokšta ne samprotavimų, o veiksmo. Naujasis amžius bus jaunystės amžius – drįstančios, kenčiančios, pasiaukojančios jaunystės, kurios nepažino saikingoji švietimo epocha. Šita jaunystė nesislėps nuo istorijos, o veršis joje dalyvauti atlapa krūtine, šventai įtikėjusi atskiros asmenybės istoriniu veiksmingumu. Filomatų, filaretų ir spindulingųjų susirinkimuose karštai kalbama apie laisvę ir lygybę⁷⁴. Vėl svarstoma: kodėl žuvo Lietuvos–Lenkijos valstybė. Pareiga pavergtai tėvynei smulkių bajorų vaikams iš Naugarduko ir Lydos, Raseinių ir Kražių išskyla kaip pagrindinis gyvenimo tikslas. Kova su caro despotija jauniems konspiratoriams atrodo didinga, graži ir šventa (vienas Kėdainių moksleivis pasižadėjo sviesti granatą į pravažiuojantį didįjį kunigaikštį Konstantiną). Ruoškis eksplozijai*, kuri sutrupins imperiją. Stodamas į pavergtųjų kariuomenę, tu gėdingai eini tarnauti prieš savo tautą⁷⁵.

Šitos idėjos stebina ir svaigina. Universiteto studentai – filosofai, gamtininkai, poetai (T. Žanas, P. Malevskis, J. Čečotas, I. Domeika, A. Petraškevičius) – kalba degančiomis akimis, jausdami stebuklingą bendrumo jėgą, pasiaukojimo potroškį ir permainingą viltį. Jie tikisi pakeisti pasaulį – kitaip neverta gyventi. Ateitis, o ne dabartis yra pagrindinė jų laiko kategorija⁷⁶. Susiėmę už rankų, jie rečituoja A. Mickevičiaus „Odę jaunystei“, parašytą Kaune, elektrindami save veržto, galybės, maksimalizmo šūkais: „Žvelk ten, kur nepasieks akis, / Laužk tai, ko nepajėgs ir protas.“⁷⁷ Širdžių vienybė jiems yra stipresnė už protų vienybę. Jausmas niekada nemeluoja, ir štai jis sujungia visus į vieną spinduliuojančią grandinę. A. Mickevičiaus žodžiai: „Turėk širdį ir žvelk į širdį“, skambėjo kaip romantinės pasaulėjautos credo, kurį visi pakiliai kartojo.

Istoriniai W. Scotto (Skoto) romanai, atvežti iš Londono ar Paryžiaus grįžtančių didikų, eidavo iš rankų į rankas⁷⁸. Kaip opiumas veikė Dž. Bairono poezijos „pasaulinis sielvartas“ ir niūrus išdidumas. Liudvika Sniadecka (ją buvo įsimylėjęs jaunutis J. Slovackis), prisiskaičiusi anglų poeto eilių, ateidavo į balių juoda suknele, nešokdavo ir tik niūriai žvelgdavo į visus išblyškusi ir sustingusi kaip nevilties statula⁷⁹. A. Mickevičiaus baladžių ir romansų tomelis, išleistas 1822 m. vasarą, pakeitė visuomenės estetine orientaciją ir pačios literatūros tėkmę. Vilnius tapo vieno stipriausio Rytų Europoje romantizmo lopšiu.

⁶⁹ Puzyna G. *W Wilnie i dworach litewskich 1815–1845*. – P. 29.

⁷⁰ Morawski S. *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*. – P. 86.

⁷¹ Jabłońska-Erdmanowa Z. *Oświecenie i romantyzm*. – Wilno, 1931. – P. 11, 45.

⁷² Hazard P. *Mysł europejska w XVIII wieku od Monteskiusza do Lessinga*. – Warszawa, 1972. – P. 156, 340.

⁷³ Jabłońska-Erdmanowa Z. *Oświecenie i romantyzm*. – P. 46.

⁷⁴ Morawski S. *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*. – P. 198.

* Eksplozija – sproginimas. (Red.)

⁷⁵ Jabłońska-Erdmanowa Z. *Oświecenie i romantyzm*. – P. 141.

⁷⁶ Janion M. Żmigrodza M. *Romantyzm i historia*. – P. 90.

⁷⁷ Ten pat. – P. 135.

⁷⁸ Morawski S. *Kilka lat młodości mojej w Wilnie*. – P. 386.

⁷⁹ Puzyna S. *W Wilnie i w dworach litewskich 1815–1845*. – P. 113.

Romantinis peizažas – tamsus ežeras, mėnulis, apleistos kapinaitės, apuokas – pirmąsyk išniro Lietuvos kraštovaizdžio rėmuose. Jis dvelkė nežinomybės paslaptimi, grėsmės nuojauta, keistu svyravimu tarp matomų ir nematomų dalykų. Tai, kas liko anapus mirties brūkšnio, grįžta atgal į gamtą, kuri tampa gyvųjų ir mirusiųjų vienovės riba. Iš upės pakyla balta numirėlė su ugnies vainiku ant galvos ir išpasakoja keleiviui savo istoriją. Vidurnaktį sudunda žirgo kanopos, ir žuvęs kare mylimasis nusineša mergelę per miškus ir kalnus į savo kapą. Gamtoje slypi demoniškos jėgos ir kraupus beribiškumas, kuris nesiduoda išmatuojamas. Romantinis žmogus – toks pat beribis ir paslaptingas kaip ir gamta – pirmąsyk atsistoja ant Nemuno ir Neries krantų. Jis apimtas galingų emocijų, nesuvaldomų kaip ir žemės drebėjimas. Meilė degina ledynus, o neveltis stumia beprotybėn. Išdidai nepriklausomybė pakelia virš kasdieniškumo, o tamsus likimas gramzdina į sąmyšį ir haliucinacijas. Titaniškoji „aš“ jėga šoka iki pat dangaus tvarkyti visatos („suku žvaigždes sava dvasia“⁸⁰), bet „skausmo kirminas“ tebegrauzia veidą ir kančia tebetvinkčioja kaip pagrindinė būseną. Tai sukrėstas žmogus, įtrauktas į tragiškų svyravimų verpetą. Jis gyvena kontrastiškų nuotaikų kaita, kuri ardo vidinę tapatybę – norisi užbraukti save ir atgimti visai kitu pavidalu. Poezija – kenčiančio, besiblaškančio, maištaujančio žmogaus kalba – pulsuoja aukšta emocija, kuri viską aprėpia, ištirpdo ir audringai veržiasi pro žanrinių taisyklių barjerus. Tai ugninga vidaus ekspresija („širdis ugnim kaitroja“⁸¹), o ne šalutinio stebėjimo ir didaktinės išminties statika, įprasta klasicistų kūryboje, kuri romantizmo teoretikų buvo išdidžiai suniekinta (anot F. Schlegelio, jų „mūza – sena moteris su virbalais, jų jausmai suvytę ir fantazija sukietėjusi“⁸²). Romantinė poezija gimsta galingame minties bei jausmo pražydytume, o įkvėpimas yra jos šaltinis bei kriterijus.

Išsilaisvinęs žmogus, nepripažįstantis virš savęs jokių autoritetų ir valdžios institucijų, vis dėlto netikėtai nusilenkia pareigai – svarbiausiam klasicizmo priesakui. Tai pareiga Tėvynei, kuriai „Žemėje nieks neprilygsta“⁸³. Ji tampa sukilusio žmogaus moraliniu imperatyvu. Ji lemia egzistencijos turinį ir prasmę. Ji veda į mirtį, bet tai sąmoningas pasirinkimas. Žūtis dėl tėvynės yra šventa būtinybė. Tai individualios būties aukščiausias ir gražiausias taškas. Poemoje *Gražina* (1824) kunigaikščio žmona veda lietuvių karius į mūšį, žūsta nuo kryžiuočių kalavijo, bet kraštas išgelbėtas, o jos vyras išperka savo kaltę dėl gėdingo sandėrio su priešu, susidegindamas kartu su žuvusia karžyge tame pačiame lauže. Poemoje *Konradas Valenrodas* (1828) kryžiuočių pagrobtas ir užaugintas lietuvaitytis, sugrįžęs į gimtinę, narsiai kaudasi Kęstučio kariuomenėje, kol supranta, kad deginamoje Lietuvoje jau „nėra kur dingti“. Baisų priešą galima įveikti klasta, kuri yra paskutinis pasmerktųjų ginklas. Palikęs mylimą žmoną, jis – šaltas ir rūstus riteris – tampa kryžiuočių ordino magistras, kad iš vidaus žlugdytų jo stiprybę ir sulaukytų Damoklo kardą, pakeltą virš Lietuvos (prūsai jau žuvo). Morališkai didybe apgaubtas Konrado Valenrodo pasiaukojimas („Aš meilę, laimę, dangų, visą klotį / Mokėjau tautai jaunas paaukoti“⁸⁴), jo klatingas kerštas už niokojamą Lietuvą ir jo – triumfuojančio kovotojo – vieniša mirtis. Jo dvilypumas ne tik pateisinamas tragiška tautos padėtimi, bet ir išaukštinamas kaip didvyriškas aktas. Tai romantinio herojaus esmė: užsidėti ramybės ir paklusnumo kaukę, o viduje slėpti esamą tvarką neigiančias ir griaunančias jėgas.

Poemos *Gražina* ir *Konradas Valenrodas* iškilo kaip tautinio pasipriešinimo manifestai⁸⁵. Viduramžių koloritu padengti lietuvių–kryžiuočių karo vaizdai virto kovos prieš carinę Rusiją metaforomis, o Gražinos ir Konrado Valenrodo žygdarbiai buvo suvokti kaip tos kovos moralinis kodeksas: jokių sandėrių su priešu; tarp pavergėjų ir pavergtojo – neperžengiama praraja; griauk priespaudos imperiją iš vidaus, jeigu jos negali įveikti atvirame mūšyje; kova su despotija yra šventa kiekvieno žmogaus pareiga,

⁸⁰ Mickevičius A. *Eilėraščiai. Poemos*. – V., 1987. – P. 299.

⁸¹ Ten pat. – P. 210.

⁸² Heine H. *Werke in fünf Bänden*. – Berlin–Weimar, 1978. – B. 4. – P. 211.

⁸³ Mickevičius A. *Eilėraščiai. Poemos*. – P. 165.

⁸⁴ Ten pat. – P. 142.

⁸⁵ Krzyżanowski J. *Dzieje literatury polskiej*. – Warszawa, 1969. – P. 243.

nes kartu su paminta laisve žūsta esminės žmonijos vertybės. Romantinė poezija atmetė klasicisto nuostatą: taikykimės prie esamos padėties („Lenkijos ir Lietuvos valstybė jau išbraukta iš gyvųjų tarpo“⁸⁶) ir labai sugestyviai paskelbė privalomą direktyvą: tu privalai prikelti iš kapo mirusią tėvynę. Romantinė poezija, iškėlus tautos likimą į istorijos ir net į visatos centrą, prabilusi Senojo Testamento pranašų balsu, veikė kaip mobilizacinis šaukimas į visus sukilimus prieš carinę Rusiją.

1830 m. sukilimo dienomis A. Mickevičiaus eilėraščių posmai klijuojami ant Varšuvos sienų kaip atsišaukimai⁸⁷. Krokuvos sukilėliai 1846 m. deklamuoja *Vėlinių* fragmentus apie nukryžiuotą Tėvynę, Šiaurėn tremiamus jos vaikus, apie Rusijos carus – karingus grobikus, įsmeigusius peilius Europai į sprandą. 1863 m. sukilėliai Lietuvoje eina į mūšį su uždraustų A. Mickevičiaus kūriniais nuorašais⁸⁸. Sukilėlių manifestuose – romantinė argumentacija⁸⁹. Ji lemia sukilimo dalyvių psichologiją ir elgseną. „Žinau, kad žūsiu, kad žus ir tie, kurie eina kartu su manimi“⁹⁰, – kalba studentai, karininkai, dailininkai, atskubėję iš Peterburgo, Maskvos, Prancūzijos į sukilimą. Tačiau nestoti į kovą su caro tironija – išdavystė⁹¹. Gal mūsų kraujas išbudins Europą, ir ji išties pagalbos ranką pavergtoms tautoms. Moterys išlydi be ašarų savo vyrus ir vaikus į mišką⁹². „Kaip gera mirti už Tėvynę“, – šūkteli sužeistas istoriko T. Narbuto sūnus⁹³. Tokia mirtis atrodė labai graži (bent jau M. Andriolio paveiksluose). Tad iššaudytų ir ištremtų 1831 m. sukilėlių vaikai vėl ėjo į 1863 m. sukilimą, pasiruošę herojiškai žūti dėl savo krašto, bet dar nepasiruošę sunkiai ir atkakliai dėl jo gyventi⁹⁴.

Toks pasiaukojimas buvo pašventintas romantinės poezijos kaip elgesio norma kartu su pagrindiniu kovos tikslu – atkurti išdraskytą Lietuvos–Lenkijos valstybę. A. Mickevičius karštai įtikinėja, kad istorijoje nuolat iškyla dieviškojo pasaulio plano signalai, garantuojantys despotizmo žlugimą bei laisvės aušrą, ir žmogus privalo realizuoti šituos signalus⁹⁵.

Lietuvos bažnyčiose vėl giedamas himnas „Dieve, saugok Lenkiją“ kaip ir T. Kosciuškos sukilimo dienomis⁹⁶. Vėl švenčiamos Liublino unijos metinės ir iškilmingai pasirašinėjama sutartis: Lietuva ir Lenkija yra viena valstybė, viena tauta, vienas kūnas⁹⁷. Upytės sukilėliai priima deklaraciją: Upytės apskritis priklauso Lenkijos karalystei⁹⁸. Lietuva–Lenkija buvo didelė, laisva, savarankiška valstybė, kaimynai ją užpuolė ir išsidalino, bet ji bus atstatyta savo istorinių sienų ribose⁹⁹. Jei ne šitame sukilime, tai kitame. Valstybės nepriklausomybė – bendras mūsų tikslas, kurio privalome siekti, nepaisydami aukų – kazokų deginamų kaimų ar miestelių aikštėse šaudomų kunigų. Tik sujungę į vieną kumštį visas suplėšytos valstybės jėgas, sudrebinsime Rusijos milžiną, kurio užsienio politika yra grobimas¹⁰⁰. J. Slovackis 1831 m. rašo „Lietuvos legiono dainą“, šaukdamas „Gedimino anūkus“ į kovą „prieš Rusiją! prieš Rusiją! pirmyn! pirmyn!“¹⁰¹ M. Akelaitis 1861 m. atsišaukimą baigia žodžiais: „Prie lenkų visi šaukiamės, / Iš vieno prie jų glauskimės.“¹⁰²

⁸⁶ T. Čackio žodžiai (Witkowska A. „Romantyczny naród: klęska i triumf“ // *Problemy polskiego romantyzmu*. – Wrocław–Gdańsk, 1971. – P. 10).

⁸⁷ Lettenbauer W. „Die polnische Romantik“ // *Die europäische Romantik*. – Frankfurt am Main, 1972. – P. 495.

⁸⁸ Kacnelson D. „Poezja Mickiewicza wśród spiskowców“ // *Pamiętnik literacki*. – 1973. – R. LXIV, z. 3. – P. 194.

⁸⁹ Janion M. *Romantyzm: studia o ideach i stylu*. – Warszawa, 1969. – P. 301.

⁹⁰ Grabiec J. „Pogląd ogólny na powstanie“ // *Rok 1863 / Zebrała Dr. E. Wróblewska*. – Wilno, 1923. – P. 253.

⁹¹ Kowalewski E. *Wspomnienia z przeszłości*. – Wilno, 1907. – P. 15.

⁹² „Z pamiętników Ignacego Domejki“ // *Powstanie 1831 r. na Litwie / Wydał H. Mościcki*. – Wilno, 1931. – P. 7.

⁹³ Saltysowa H. „Ludwik Narbut“ // *Rok 1863*. – P. 169.

⁹⁴ Gieysztor J. *Pamiętnik z lat 1857–1865*. – Wilno. 1921 – T. 2. – P. 180; Litwin. *Litwa przed rokiem 1862*. – Lwów, 1882. – P. 21.

⁹⁵ Janion M., Żmigrodza M., *Romantyzm i historia*. – P. 20.

⁹⁶ Limanowski B. „Manifestacje na Litwie“ // *Rok 1862*. – P. 162.

⁹⁷ Koźmian S. *Rok 1863*. – Warszawa, 1903. – P. 99–101.

⁹⁸ „W powiecie Telszewskim: Pamiętnik Onufrego Jucewicza“ // *Powstanie 1831 r. na Litwie*. – P. 66.

⁹⁹ *Показания и записки о польском восстании 1863 года Оскара Авейде*. – М., 1961. – P. 14.

¹⁰⁰ Ten pat. – P. 218.

¹⁰¹ Słowacki J. „Pieśń legionu litewskiego“ // *Powstanie 1831 r. na Litwie*. – P. 164.

¹⁰² Cit. iš: Janulaitis A. *Mikalojus Akelaitis*. – V., 1969. – P. 54.

Jei valstybė prisikels iš numirusių, ji prisikels tokia, kokia buvo. „Tegyvuoja Lietuva ir Lenkija!“ – šūkteli generolas, priimdamas Vilniaus studentų bataliono parada¹⁰³. Kitokių valstybingumo projektų dar nebuvo. Todėl, prasidėjus sukilimui, kiekvienas anų laikų Lietuvos inteligentas laikė savo pareiga padėti lenkams¹⁰⁴.

Lenkystė buvo žuvusios valstybės oficialus ženklas ar net simbolis, kurį caro valdžia stengėsi ištrinti. Lietuvoje 1800 m. įvedamas rusų kalendorius, vėliau rusų įstatymai ir rusiška raštvedyba. Ilgainiui buvo uždrausta viešose vietose kalbėti lenkiškai, platinti lenkiškus elementorius, dėstyti bendros lietuvių–lenkų valstybės istoriją ir lenkų kalbą „kaip pavojingiausią lenkiškos propagandos įrankį“¹⁰⁵. Carai atmesdavo bajorų adresus, surašytus lenkiškai, nes „Lietuva yra rusiška provincija“ (Nikolajus I)¹⁰⁶. M. Muravjovas, Vilniaus generalgubernatorius, tvirtino, kad „šis kraštas iš pašaknų rusiškas“, kad „lenkai šiame krašte tik atėjūnai“, kuriuos būtina „užtroškinti“, smarkiai padidinus rusų gyventojų, rusų kalbos ir kultūros persvarą¹⁰⁷.

Lietuvos sukilėliai jokių būdu negalėjo sutikti su kaltinimais: „Kaip drįstate kelti maištą rusų žemėje?“¹⁰⁸ Gausiai Lietuvos bajorijai (8–12 % krašto gyventojų) lenkystė buvo bendro pasipriešinimo rusifikacijai ir bendros valstybės atkūrimo pagrindas, ir tik lietuvių valstiečiams artimi sukilimo vadai drįso galvoti apie separatinį Lietuvos kelią – „apie lietuvių revoliuciją“ (A. Mackevičius). „Aš esu lietuvis, tu baltarusis, bet visi esame lenkai“¹⁰⁹, – tradicinis daugelio LDK bajorų posakis (net K. Kalinauskas viename iš atsišaukimų rašė: „Mes lenkai nuo amžių amžinųjų“¹¹⁰).

Politinei Lietuvos–Lenkijos valstybės atkūrimo programai – svarbiausiam romantizmo siekiui ir turiniui – neprieštaravo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinė tradicija: Mindaugo karūna, Algirdas prie Maskvos vartų, Vytauto pulkai Žalgirio mūšyje, Lietuvos Statutas. LDK žemių bajorai iki pat Mogiliovo vadino save „litvinais“, didžiavosi šio krašto praeitimi, išlaikė atskirumo distanciją. Bet Lietuvos likimas jiems buvo surištas su Lenkijos likimu į vieną mazgą jau nuo Jogailaičių laikų („Lietuvis ir mozūras yra broliai“¹¹¹, pasak A. Mickevičiaus).

Iš bendrų nepriklausomos valstybės siekimų ir ikiunijinės Lietuvos istorinio palikimo, iš lenkų tautinės savimonės dominuojančio aktyvumo ir iš lietuvių bei baltarusių psichologinio substrato susidarė regioninė kultūra, ilgai išlaikiusi savo gyvybingumą ir specifiką. Dvare ir kaime – tie patys žemdirbystės įrankiai (girnos, audimo staklės), tie patys sėjos ir pabaigtuvių papročiai¹¹². Katalikybės šventėse tebeslypi pagoniško tikėjimo relikvai (Vėlinės). Lenkų kalba, atitrūkusi nuo savo masyvo, prisiima lietuvišką tarseną ir kirčiavimą¹¹³. Vietinis lenko tipas čia artimesnis lietuviui ir baltarusiui negu etninės Lenkijos lenkui¹¹⁴. Čia gyvena žmonės lietuviškomis pavardėmis, bet sulenkėjusiomis sielomis, ir žmonės lenkiškomis pavardėmis, rašantys meilės himnus Lietuvai. „Visa, kas manyje stipriausia, šaknijasi Lietuvoje“¹¹⁵, – sakė Cz. Miłoszas (Milošas).

¹⁰³ *Z pamiętników Ignacego Domejki.* – P. 14

¹⁰⁴ Dambrauskas-Jakštas A. *Užgesę žiburiai.* – K., 1930. – P. 278.

¹⁰⁵ *Миловидов А. Деятельность гр. М. Муравьева по народному просвещению в северо-западном крае (1863–1865).* – Вильно, 1901. – P. 49.

¹⁰⁶ *Sliesoriūnas F. 1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje.* – V., 1974. – P. 51.

¹⁰⁷ *Pamiętniki Michała Mikołajewicza Murawiewa „Wieszatela“ 1863–1865.* – Kraków, 1902, – P. 28; Šležas P. *Muravjovo veikimas Lietuvoje 1863–1865.* – K., 1933. – P. 12, 112.

¹⁰⁸ *Gieysztor J. Pamiętnik z lat 1857–1865.* – P. 186.

¹⁰⁹ *Vaižgantas. Rinktiniai raštai.* – V., 1957. – P. 295.

¹¹⁰ Cit. iš: *Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie.* – Poznań, 1988. – P. 206.

¹¹¹ Cit. iš: *Mykolaitis-Putinas V. Raštai.* – V., 1962. – T. 8. – P. 536.

¹¹² *Czesława Miłosza autportret: przekorny / Rozmowy przeprowadził A. Fiut* – Warszawa, 1988. – P. 158.

¹¹³ *Römer M. Litwa.* – Lwów, 1908. – P. 23.

¹¹⁴ *Bardach J. O dawnej i niedawnej Litwie.* – P. 197.

¹¹⁵ Ten pat. – P. 390.

Tokiame etniškai neapibrėžtame regione – skirtingų kalbų, istorinių tradicijų, mentalitetų sankryžoje – ir gimė Vilniaus „romantinė mokykla“ – „įstabai gėlė, išdygusi iš tautos kapo“¹¹⁶. A. Mickevičiui, senos lietuviškos gimines atžalai¹¹⁷, atrodė, kad šitame kape lietuviai jau išnyko¹¹⁸. Ir vis dėlto jis pirmasis pasakė žodžius: „Lietuva, mano tėvyne“. Jis pirmasis suteikė istorinei LDK tradicijai emocinio gyvybingumo ir likiminės svarbos. Jis pirmasis pažvelgė į kraštovaizdį per kankinančio ilgesio ir adoracijos jausmą, kuris apgaubė jį vienintelio egzistencijos grožio ir įstabumo aura. Tokios ryškios lietuviškumo elementų sancaupos dar nebuvo grožinėje literatūroje¹¹⁹.

Vilniaus „romantinė mokykla“ sukūrė stiprų magnetinės traukos lauką, kuriame ilgą laiką plėtojosi lenkų ir lietuvių literatūros. Ji apgobė šį miestą ypatinga dvasine atmosfera, kuri tapo jo dalimi (tarpukario Vilnius skendėjo romantizmo sutemose¹²⁰) ir net jo istorinio likimo veiksmu („Mąstėm tada romantizmo kategorijomis“¹²¹, – aiškinosi gen. L. Želigovskis, įvesdamas į miestą lenkų legionus).

2

Vilniaus romantikų kūryba iškelė lenkų kalbą kaip šio regiono politinės, istorinės ir kultūrinės savimonės išraišką. J. Čečiotas, filomatas, A. Mickevičiaus bičiulis, lenkiškai eiluoja giesmes apie Lietuvos didžiuosius kunigaikščius Mindaugą, Traidenį, Vytautą, Gediminą, Algirdą. J. Slovackis, Vilniaus universiteto profesoriaus sūnus, užaugęs ant Vilnelės kranto, rašo tragediją apie Lietuvos karalių Mindaugą. J. I. Kraševskis, baigęs filologijos studijas Vilniaus universitete, kuria poemą „Anafielas“, šlovindamas Vytauto žygius ir garbę. L. Kondratovičius, Lietuvos bajorų ainis, rašo herojinę poemą „Margiris“ apie lietuvių kovas su kryžiuočiais. Vilniaus almanachai ir žurnalai (*Biruta*, *Linksmine*, *Atheneum*) spausdina apologetiškus straipsnius apie LDK praeitį, romantinius padavimus (Šv. Onos bažnyčios statyba), etnografinius aprašymus ir liaudies dainų vertimus į lenkų kalbą¹²². „Tad Vilniaus romantizmo laikais visa lenkų kalba rašomoji literatūra knibždėte knibždėjo lituanizmais“¹²³, – rašė J. Tumas-Vaižgantas.

Gausi politinė, beletristinė ir istorinė literatūra lietuviška tematika, kuriama stiprių talentų, įtvirtino nuostatą: galima mylėti Lietuvą, garbinti jos praeitį, poetizuoti jos gamtą ir ištarti meilės žodžius lenkiškai („Ziemio moja rodzona, Litwo moja święta“¹²⁴). Jei laikai save Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (o ne Rusijos) piliečiu, tu net privalai kalbėti ir rašyti lenkų kalba, kuri yra žuvusio valstybingumo sinonimas, persekiojama bajorų seimelių ir oficialių aktų viešuma, tarpusavio susirašinėjimo ir kultūrinio bendravimo būdas, liudijantis žmogaus inteligentiškumą, gerą toną, priklausomybę aukštesnei visuomenės kategorijai¹²⁵. Tokia buvo bajoriškos visuomenės ir bajoriškos kultūros norma, kuriai Vilniaus „romantinė mokykla“ suteikė naują prasmę: lenkiškumas neprieštarauja šio regiono lietuviškajam patriotizmui, o jį absorbuoja.

¹¹⁶ Pigoń S. *Z epoki Mickiewicza*. – Wilno, 1922. – P. 313.

¹¹⁷ Tik gimusį vaiką tėvas, Naugarduko bajoras, paguldo pagal LDK papročius ant Lietuvos Statuto knygos (Girdžius Pr. D. *Tos pačios motinos sūnūs*. – Čikaga, 1979. – P. 49–50).

¹¹⁸ Mickevičius A. *Eilėraščiai. Poemos*. – P. 121.

¹¹⁹ „Trys ketvirtos tų darbų yra sujungtos su senosios Lietuvos istorijomis, kovomis, kančiomis, pralaimėjimais ir triumfais“, – kalbėjo apie A. Mickevičiaus kūrybą J. Pilsudskis („Lenkijos Respublikos viršininko J. Pilsudskio kalba“ // *Lietuvos žinios*. – 1922. – Geg. 13). Tuo pat metu S. Šalkauskis tvirtino, kad A. Mickevičiaus kūrybos „etniškasis pagrindas visuomet išliko tas pat, t. y. lietuviškas“ (Šalkauskis S. „Rimvydas-Mickevičius“ // *Židinys*. – 1924. – Nr. 1 – P. 37).

¹²⁰ Mackonis R. *Senoji vilniečių karta 1962–66* (Rankr. – P. 292).

¹²¹ Cit iš: Bardach J. *O dawnej i niedawnej Litwie*. – P. 237.

¹²² Inglot M. *Polskie czasopisma litewskie ziem litewsko-ruskich w latach 1832–1851*. – Warszawa, 1966. – P. 70–147.

¹²³ Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – K., 1924. – P. 4.

¹²⁴ *Wybór poezyj Władysława Syrokomli*. – Wilno, 1923. – T. 1. – P. 75.

¹²⁵ Römer M. *Litwa*. – P. 24.

S. Daukantas, „mokyta žemaitis“, pirmasis kategoriškai pasipriešino lietuviybės ir lenkybės suplakimui. Jis reiškė naujų laikų lietuviškumo sampratą: lietuvis yra ne kiekvienas LDK pilietis, o tik lietuviškai kalbantis žmogus. Jis nepuoselėjo vilčių atstatyti išdraskytą Lietuvos–Lenkijos valstybę, kuri savo paskutiniojoje konstitucijoje tepripažino unitarinę valstybę ir „vieningą tautą“. Studijuodamas Vilniaus universitete slaptųjų draugijų žydėjimo metu, jis nedalyvavo filomatų ar spindulingųjų sueigose, kuriose lietuvis buvo laikomas tik „kitaip kalbančiu lenku“. Jis neišėjo į 1831 m. sukilimą kaip daugelis universiteto auklėtinių, suvokęs, kad Lenkijos karalystės seimas nepripažįsta ir nepripažins Lietuvai jokio politinio savarankiškumo¹²⁶. Jis tyliai ir kantriai kribždeno plunksna Rygos generalgubernatoriaus raštinėje, kai jo studijų draugus sukilėlius varė etapu į Tobolską, surakintus geležiniais pančiais. Senas LDK dokumentas, aptiktas magistrato archyve, jam buvo reikšmingesnis už sukilimo manifestus, žadančius laisvę visiems, bet reikalaujančius prijungti prie Lenkijos karalystės rytines sritis¹²⁷.

S. Daukantui buvo visiškai svetima žūtbūtinio veiksmo ir su aplinkybėmis nesiskaitančio maksimalizmo psichika, išaukštinta Vilniaus romantikų, pralaimėti pasmerktųjų desperatiška drąsa ir bajoriškas išdidumas rinktis herojišką žūtį, kuri nieko nepakeis pasaulyje. Dvaro eigulio sūnus buvo valstietiškos galvosenos ir elgsenos žmogus, išmokyta nepasitikėti poniška aplinka ir slapstytis (padirbti bajorystės dokumentai), pagaliau įsitikinęs, kad bajorija prarado teisę valdyti tautą¹²⁸. Jis ryžtingai atsipalė nuo bajoriškos kultūros, dominavusios viešajame gyvenime, pasirinkdamas kaimą, išsaugojusį lietuviškąjį etnosą, savo kultūrinės veiklos pagrindu ir tikslu.

Vilniaus universitete S. Daukantas klausėsi tų pačių Lietuvos istorijos paskaitų ir lankė tą patį G. E. Groddecko seminarą kaip ir A. Mickevičius. Skaitė tą pačią M. Strijkovskio *Lietuvos istoriją* kaip ir *Gražinos* autorius. Žavėjosi ta pačia J. G. Herderio mintimi: valstybė pražūva, bet tauta išlieka, jei išsaugo kalbą. Gyvendamas toje pačioje švietimo ir romantizmo idėjų sankryžoje, jis pasidarė priešingas išvadas negu Vilniaus romantizmo pradininkai.

Filomatų tezę – būtina puoselėti gimtąją kalbą, nes ji gilina tautiškumą¹²⁹ – S. Daukantas atgrėžė į lietuviybę ir pavertė visos savo kultūrinės veiklos principu. Jis kategoriškai atsisakė spausdinti savo darbus lenkiškuose Vilniaus almanachuose ir žurnaluose. Lietuvio pareiga yra „kalbėti bei rašyti gražia lietuvių ir žemaičių kalba“¹³⁰. Lietuvių kalba turi būti leidžiami ne tik elementoriai ir giesmės, bet ir grožinės literatūros kūriniai, vadovėliai apskričių mokykloms, rimti moksliniai veikalai (S. Daukanto įkalbėtas M. Valančius *Žemaičių vyskupystę* parašė lietuvių kalba¹³¹). Lietuvių kalba yra pakankamai turtinga, kad tiktų bet kurioms meninės bei mokslinės kūrybos apraiškoms („kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spėko“ – 1, p. 39).

Kova už nacionalinės kalbos teises – pirmutinis bundančio nacionalinio judėjimo ženklas¹³². Gimtosios kalbos apoteozė – pirmutinis tautinio romantizmo žingsnis pavergtame krašte. Čekų poetas K. Macha rašo himną čekų kalbai, išstumtai iš viešumos Habsburgų imperijoje. „Čekų giminės sūnau! / Tu privalai amžiams išsaugoti / Įstabią dovaną – protėvių palikimą / Čekų dvasią – gimtąją kalbą.“¹³³ Italų poetas G. Berchetas, Austrijos valdinys, sielvartingai įtikinėja: kokia puiki mūsų kalba ir koks gražus mūsų dangus,

¹²⁶ Sliesoriūnas F. *1830–1831 metų sukilimas Lietuvoje*. – P. 410.

¹²⁷ Ten pat. – P. 406.

¹²⁸ Lukšienė M. *Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje*. – V., 1985. – P. 214.

¹²⁹ Ten pat. – P. 161.

¹³⁰ Daukantas S. *Raštai*. – V., 1976. – T. I – P. 662. Toliau tomas ir puslapis nurodomas tekste.

¹³¹ Biržiška V. *Aleksandrynas*. – Čikaga, 1965. – T. 3. – P. 10.

¹³² *Освободительное движение народов Австрийской империи*. – М., 1982. – P. 409.

¹³³ Маха К. Т., *Гавличек-Боровский К. Там, за туманом, край родной*. – М., 1982. – P. 18.

o turime tik mirusią (t. y. klasikinę) poeziją¹³⁴. Estų poetė L. Koidula skundėsi viename eilėraštyje: „Vargšė našlaitė / Estų kalba / Aukštinį palikimą / Neša ji krašto keliais.“¹³⁵

„...Galim didžiulis ir girtis, jog nė viena kalba šiame pasauly nėra taip aiški kaip mūsų“ (1, p. 409), – rašė S. Daukantas. Ji panaši į dainą. Ji pati skaisčiausia ir pati seniausia Europos kalbų šeimoje, nes daugybė „grekonų, rymionų ir trakionų“ žodžių lietuvių kalboje rodo, „jog tos visos tautos gilioj senovėj vienus tėvus yra turėjusios“ (1, p. 415). Išsaugojusi amžių būvyje savo tyrumą ir senoviškumą, lietuvių kalba perduoda tautos „laimes ir nelaimes, pirm 1000 metų buvusias“ (1, p. 65). Tai visų brangiausias „bočių prabočių“ palikimas, išlikęs valstybės griuvėsiuose. Tik kalba bejungia tautą, kai ji nebeturi nei savo įstatymų, nei administracijos, nei savarankiško ūkio. Ji yra paskutinis tautiško branduolys, kurį stengiasi suskaldyti ir ištirpdyti asimiliacijos politika, varoma imperijos vientisumui išlaikyti. Gimtoji kalba yra esminė tautos privilegija kaip ir teisė „ypatingai rėdytis“, ir tik su gyvybe ji gali būti išplėsta. „Kaipgi gimtinė viso gali nustoti – turtų, namų, pačios tėvainės, bet kalba jos visuomet su ja paliks: kentės vargus, vergystė novys, bet kalbos savo niekuomet neužmirš“ (1, p. 65). Jei žmogus ar luomas atsižada savo gimtosios kalbos, kartu jis išsižada tautos papročių ir įstatymų, apsiima svetimam „vergu būti“ (1, p. 393). Šitaip po Liublino unijos į lenkų vergystę nuėjo Lietuvos didžiūnai, pražudydami LDK savarankiškumą ir garbę, nepalikdami raštų, kurie būtų išlaikę bei išstobulinę Gedimino ir Vytauto kalbą.

Lietuvių kalba „it žalia bruknelė, nuo speigų apšarmojusi, lig šiai dienai tebežaliuoja“ tik dėl to, kad ją išsaugojo „mūsų išmintingos kalnėnų ir žemaičių motinos savo apkerpėjusiuose tarp girių nameliuose“ (1, p. 408), šnekėdamos su savo vaikais per tūkstantmečius nepakitusiais žodžiais, sekdamos jiems senoviškas pasakas ir dainuodamos dainas. Liaudies patarlės, dainos ir pasakos – tobuliausia tautos atmintis, kur gali regėti „Šešuolėlių gilios senovės irgi patvirtinimą būdo ir dabos tos tautos“¹³⁶. Filomatai puola rinkti lenkų ir baltarusių tautosakos, o S. Daukantas klausinėja šimtamečių žemaičių – kaip jie dainavo ir grojo dūdomis. Jo rinkiniuose – 850 dainų tekstų, daugiau kaip 100 pasakų, sakmių, oracijų. Jis pasidavė, kaip ir jo mokslo draugas S. Stanevičius, didžiai tautosakos rinkimo ir skelbimo kampanijai, kuri apėmė visą Europą (daugiatomiais leidiniais eina vokiečių liaudies pasakos, škotų baladės, serbų ir slovakų dainos). Šią kampaniją sukėlė romantizmas, įžvelgęs liaudies kalboje, žodinėje kūryboje ir muzikoje nacionalinio meno pagrindą („Iš senų pasakų moja / Mums balta ranka, / Ten dainuojama ir grojama / Apie stebuklingą kraštą“, – H. Heine¹³⁷). To meto Vilniaus lenkiškoji periodika mirga eilėraščiais, imituojančiais liaudies dainas, sakmes, padavimus (A. Mickevičiaus baladėje „Sustojimas Upytėje“ panaudoti lietuvių liaudies pasakojimai apie Čičinską).

Skaisčioji lietuvių kalba, atspindinti „bočių prabočių būdą“, liaudies dainos, pasakos ir patarlės, išlaikiusios „palaikus senovės“, kaimo butis ir papročiai S. Daukantui buvo pagrindinė medžiaga, iš kurios jis lipdė idealius lietuviškojo etnosu pavidalus. Kaimo žmogaus tipažas, viešpataujantis liaudies kūryboje, kaimo gyvenimo būdas, pažįstamas iš gimtosios gryčios, iškilo istoriko vaizduotėje ir refleksijose kaip vienintelė lietuviškumo realybė.

Kokios stiprios, galingos ir gražios lietuvių figūros, nepalūžtančios karuose ir varge, kupinos pirmąsio primityvumo, jėgos ir statumo! Vyrai žengė plačiu briediniu diržu kulšis surakinę, jų plaukų kasos „vėjų skaidomos it arklių karčiai plaikstės“, „uostai it kuškiai iš panosės kyšojo, nuo kurių geriant ir valgant it nuo pelų varvėjo“ (1, p. 444). Mergos buvo sumitusios it kūgis, todėl „rūsčioj ir kruvinoj dienoj“ kartu su vyrais stodavo į karą. Vaikai iš mažens pratinosi – „kaip mietininkę eglelę ar pušelę viena ranka it kanapę išrauti, kaip vilką sugrobus nusmaugti“ (1, p. 455). Tokie žmonės „vilty neguro, paskutinėj nenusiminė, o žadėtojo nenusigando“, „ką turėjo širdy, tą ir žodžiu reiškė“ (1, p. 446). Jiems svetimas

¹³⁴ Берше Дж. „О „Диком охотнике“ и „Леоноре“ Готфрида Августа Бюргера“ // *Романтизм глазами итальянских писателей*. – М., 1984. – Р. 33, 57.

¹³⁵ Койдула Л. *Избранное*. – М., 1961. – Р. 51.

¹³⁶ Daukantas S. *Žemaičių tautosaka*. – T. 2. – V., 1984. – P. 370.

¹³⁷ Heine H. *Ausgewählte Werke*. – М., 1951. – В. 1. – Р. 44–45.

buvo melas ir apgavystė, godumas ir neteisybė, nes jie „pinigų nežinojo ir jų niekam nereikėjo“ (1, p. 459). Jie gyveno ir dirbo sau, mokesčių nemokėdami ir duoklių neduodami. „[...] Dieną arė ar medžiojo, naktį tarp grakščių žmonių ilsėjo, niekas jų saldžių valandų negaišino, skaudūs balsai vagonų, dešimtininkų, šaltyšių, laukininkų širdies jų negildė, kits kitą mylėjo ir šelpė, vienybė ir meilė tarp visų buvo, viso pertekę, midų ir alų puotose nusimylėdami gėrė, turtai, gėrybės klėtis laužė, visi liuosi, nežinojo gelžinių nei šiekštų ant kojų, ir pirmiau kiekvienas būt miręs ant tos vietos, nei vergu kieno tapęs“ (1, p. 98).

Laisvo ir laimingo gyvenimo mitas, priešpriešinamas dabarčiai, atsiremia į pirminį lietuvių artumą gamtai. Tai bendra romantinės pasaulėjautos tezė, paversta poetinėmis vizijomis, kuriose ataskamba liaudies pasakų vaizdiniai („kūdikius, ant pradalgės paguldytus, saulės spinduliai auklėjo, kitus verkiančius vėjai tildė“... – 1, p. 458).

Senasis lietuvių tikėjimas, jaugęs į gamtą, taip pat yra tautos kūdikystės mito šviesioji dalis, paremta prof. I. Onacevičiaus teigiama lietuvių pagonybės charakteristika¹³⁸. Lietuvoje dunksojo šventosios girios, kur „nevalia vyties išpjauti“ (1, p. 518). Dieną naktį buvo kūrenama šventa ugnis, „pas kurią kunigai sustoję sutartines giedojo“ (1, p. 535). Aukas aukodavo saulei tekant, kai „krivė krivaitis su dievais bylojo“ (1, p. 89). Jis perduodavo kunigams dievų įstatymus, kuriuos visi vykdė ir laimingai gyveno. Kunigaikštį išsirinkdavo tik puldami priešą, todėl ir „apdare nė kokios perskyros tarp kunigaikščio ir žmogaus nebuvo“ (1, p. 70). Jei kas bandydavo laisvą žmogų pavergti, „tą šunimis suplėšydavo“ (1, p. 586). Lietuviai dar prieš Kristaus gimimą turėjo aukštus doros įstatymus („svetimoteres ir svetimoteries gyvus deginę“ – 1, p. 580) ir tikėjimą, jog „dūšia žmogaus esanti nemari“ (1, p. 979). Galingi pagonių dievai (Perkūno „galva, liepsnomis aptekusi“) ir namsargiai (žaltys, lakinamas pienu) saugojo lietuvių nuo krikščioniškos civilizacijos, nešančios baudžiamą ir ištautėjamą. „Kaip vyriškieji, taip ir moteriškosios niekados savo namų nenutauto, svečios dabos, apdaro, drabužio ir kalbos neapkentė“ (1, p. 457).

S. Daukantui pagoniškoji Lietuva buvo pati stipriausia ir gražiausia Lietuva kaip ir A. Mickevičiui (*Konrade Valenrode* minimas tas pats legendinis Vaidevutis kaip ir *Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių*). Tai romantizmo idėja – pagonybės laikas yra tikrojo tautiško laiko, kurį užgožė krikščionybė; ji išgaišino pirmąją tautos stiprybę ir savitumą, atvedė į pralaimėjimų epochą (Z. D. Chodakowskio (Chodakovskio) veikalas *O slawiańczyznie przed chrześcijaństwem*, 1818)¹³⁹.

S. Daukantas – švietimo epochos auklėtinis (dorybės apologetika, praktiškos knygelės apie apynių, tabako, bičių ir sodų priežiūrą) – paveldėjo iš romantizmo dramatišką istorijos suvokimą, kuris jo logizuotą antikinio tipo periodą laužė į poetines hiperboles, emocinį toną, kontrastų įtampas. Visa Lietuvos istorija jam yra priešpriešų tėkmė, tai pakelianti į valstybės galios patetiką („Tos dienos dėl lietuvių, žemaičių yra saulė, žibanti pusdieny“ – 1, p. 381), tai gramzdinanti į praradimų neviltį („Mano plunksna linksta iš gailėsčio“ – 1, p. 368).

Idilišką lietuvių genčių būtį ties Nemunu, Priegliumi, Dauguva nutraukia „debesis krikščionių“, slenkantis iš Vakarų pagonių krikštyti. Jie degino, žudė ir grobė. Iš kaimų liko tyri laukai, o „kūnai tėvų, motinų gulėjo neapraudoti (neapvairuoti); paukščiai springiniai ir žvėrys nevaliojo jau numirėlių“ (1, p. 245). Kernavėje krivis krivaitis pasakė: „Atėjo, sakau, diena, kurioj reikia lietuviui, žemaičiui ar liuosam mirti, ar amžinu krikščionių vergu tapti“ (1, P– 128). Vytenis, Lietuvos didysis kunigaikštis, ragino latvius, „nužuvusius vergystėje“, sukilti prieš kalavijuočius – „savo galžudžius“. Prūsai puolė kryžiuočių pilis, pasiryžę „liuosai pagonimis mirti, nekaip krikščionimis būdami vergauti“ (1, p. 190). Margeris, Punios valdovas, žuvo liepsnose, bet nepasidavė priešui. Živilė, Naugarduko kunigaikštė, nudūrė mylimąjį, išdavusį pilį svetimiams (A. Mickevičiaus poetinės sakmės siužetas, įterptas į istorijos kroniką). Reta gentis su tokia narsybe kovojo dėl savo laisvės kaip lietuviai ir žemaičiai; per ilgus amžius jie „gimė ir

¹³⁸ *Vilniaus universiteto istorija 1803–1940*. – V., 1977. – P. 79.

¹³⁹ Janion M. *Romantyzm: etudia o ideach i stylu*. – P. 236.

mirė tarp kardų“, „braidydami kraujuose savo brolių, dar ant jų kūnų savo liuosybę gynė ir ne kartą pelenuose savo namų pačius neprietelius laidojo“ (1, p. 36).

Laisvė ir vergystė kaip pagrindinė žmogaus ir tautos būties kolizija atitiko bendrą romantizmo nuostatą – „pavergtas žmogus – paskutinė žmonijos degradacijos stadija“, „būtinasis sukilimas prieš bet kokią tironiją ir priespaudą“¹⁴⁰. Ši dilema, pakelta ant peilio ašmenų, diktavo A. Mickevičiaus poemų turinį ir 1831 m. sukilėlių veiksmus. S. Daukantas buvo tų pačių principų reiškėjas, atsargiai nukėlęs juos toli į praeitį ir uždaręs išgrynintoje lietuviybės sferoje („Mirti karėj už liuosybę ir tėvainę buvo visų didžiausia garbė seniesiems lietuviams ir žemaičiams“ – 1, p. 75).

Romantizmas įrėžė į S. Daukanto raštus ir krintančią istorijos proceso kreivę, kuri stumia tautą vis žemyn ir žemyn, nepalikdama dabartyje nieko iš to, kas praeityje buvo didinga¹⁴¹. Graudus atsidūsėjimas – „viso to šiandien nebėra“ (1, p. 408) – lydi pagoniškos Lietuvos narsumo ir šlovės viziją. Kitados Lietuvos galybė drebino pasaulį – lietuviai pirmieji įveikė „nepergalimus kareivius Čingischano“ (1, p. 140). Mindaugas, „kur užėjo, ten kūlį ir vandenį beliko“ (1, p. 176), Kęstučio pulkai nulėkdavo iki Gdanskio, degindami pilis ir bažnyčias, Algirdas Velykų rytą įsmeigė ragotinę Kremliaus sienon, o Vytauto valdžia „prasidėjo nuo Baltijos jūros, baigė ant Juodosios“ (1, p. 388). Iš tos stiprios valstybės, atsilaikiusios prieš totorius ir krikščionišką Europą, beliko „sopulingas atminimas“. Lietuviai, kardu ir išmintimi valdė milžiniškus plotus, galų gale „patys tapo svetimų valdomi“, ir „svetimos tautos ėmė maurioti Lietuvos ūkėj“ (1, p. 646). Žvelgdamas į susmegusias žemėn pilis „gailinga akia“, lietuvis ir žemaitis dažnai nubraukia ašarą prisiminęs „praėjusių laimingų dienų“ laisvę ir šlovę. Bet paguodos nėra – neliko „nė mažiausio ženklų“ Vytauto kapo, kur lietuvis ir žemaitis galėtų „apverkti savo rūstas dienas“ (1, p. 398).

Krintanti istorijos kreivė, panaikinusi Europos žemėlapyje Lietuvos valstybę, nepakirto tautos gyvybės. Tai principinė S. Daukanto nuostata, gelbstinti nuo resignacijos ir melancholijos. Tautos savitumo ir laisvės apoteozė protarpiais ištrykšta triumfo vaizdais virš okupacinio režimo aplinkybių, tarsi jų visai nematydama ir nepripažindama. Romantinės pasaulėžvalgos lauke visada lieka tam tikros vertybių viršūnės, nepavaldžios esamai realybei ir nesugriaunamos. Jos tampa dvasinio išgyvenimo kulminacija ir savotišku mąstymo ir kūrybos leitmotyvu, išsakomu perdėm individualia emocine tonacija.

Nuoseklią istorinio aprašymo eigą S. Daukanto raštuose perkerta senovės Lietuvos miškų regėjimas, paliestas vienintelės tiesos spindesio. Tai – tautos laisvės ir galybės analogija, reiškiamą niekam nepavaldžios, „nuo pasaulio įkūrimo nekušintos“ gamtos vaizdais. Tai – pasakojimo emocinis centras: čia žodis įgyja poetinio polėkio ir ekspresijos, bylodamas apie didingus ir svarbius dalykus, kurie ne tiek įvardijami, kiek nujaučiami. „Liemeningos eglės, pušys, klėbiais neapkabinamos, per kits kitą į padangę mušės, kurių viršūnių atsivertęs nepriregėsi; pražilę ažuolai, šimtais metų savo amžių lykuojantys, savo barzdotomis šakomis tarsi viens kito karšatį ramstantys“ (1, p. 424). Traškančios Lietuvos girios, kur per lapus nesimatė saulės, o naktį žvaigždės ir delčios, kur „darganomoms dergiant, lytums čezant, tenai nenučiuši“, kur žiemos nebuvo, „nesgi sniegas negalėjo įsnigti“ (1, p. 425), kur „kiekvienas, vidury girių gyvendamas, tarės veldėju ir ponu viso pasaulio esąs“ (1, p. 698), pavirsta pasaulio pirmapradiškumo, jo nesudrumstos tvarkos, o drauge ir laimingos žmonių būties ilgesingu vaizdiniu. Tokios prasmės neturėjo senovės Lietuvos miškų aprašymai, pakankamai poetiški ir iškalbingi M. Husoviano poezijoje bei Lietuvos istorijos profesoriaus I. Onacevičiaus paskaitose.

¹⁴⁰ Janion M., Žmigrodza M. *Romantyzm i historia*. – P. 74; Kordos T. „Romanticizmo dell'azione“ // *Il romanticismo*. – Budapest, 1968. – P. 55.

¹⁴¹ Šitaip Lietuvos istoriją traktavo ir T. Narbutas, S. Daukanto bičiulis, rašęs: „[...] Neliko tautai nieko iš praeities: atkakli savarankiškumo gynyba, lydima kruvinų karų, krikščionybės kunigų užsispyrimas visiškai sunaikino krašto senovės paminklus. Sudaužytos dievų statulos, išgriautos šventyklos, išnaikinti šventi miškai, įvesta kita kalba, uždraustos sueigos įprastose vietose, kur dainos, mįslės ir pasakojimai primindavo brangius tėvynes atminimui dalykus. Taip naikinant palaidota istoriniai darbai tautos, garsėjusios toje šiaurės žemėje“ (Narbutt T. *Dzieje starożytnie narodu litewskiego*. – Wilno, 1837. – T. 2. – P. 6.)

S. Daukanto veikalai, pagrįsti romantinės istoriografijos principais (padavimai yra toks pat svarbus žinių šaltinis kaip ir metraščiai), nukalė lietuvių romantizmui esminių koncepcijų karkasą: kaimas – tautos išlikimo pagrindas; gamta – idealių tautos vertybių projekcija; Lietuva stipri ir graži iki Liublino unijos; didingos praeities žuvimo jausmas. S. Daukantas iškėlė į mąstymo centrą istorinę savimonę, kaip ir daugelis pavergtųjų tautų romantikų¹⁴², ir toji savimonė liko dominuoti literatūroje iki pat XX a. pradžios.

Neigiamai vertindamas ištisą Lietuvos–Lenkijos respublikos laikotarpį („Septynioliktame amžiuje Lietuvos ūkė mažne būtinai suiro“ – 1, p. 641), S. Daukantas brėžė separatinį Lietuvos valstybingumo siekių ir lietuvių kultūrinės savimonės kelią. Istorikas V. Trumpa vadina jį „tikroju naujosios Lietuvos pradininku“¹⁴³. Polemika su Žečpospolitos tradicija ir pasipriešinimas lenkiškumo asimiliuojančiai agresijai („jie [...] visai stengiasi, kad Lietuvos istorijos nebūtų“ – 2, p. 740) tapo besiformuojančios lietuvių literatūros privalomybe, lydima skausmingų svyravimų, apsisprendimų ir lūžių.

Pirmąjį savo istorijos veikalą *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* S. Daukantas baigė tais pačiais metais, kai pasirodė pirmoji A. Mickevičiaus romantinių eilėraščių knyga. Vilniaus romantizmas jau tada, 1822 m., skilo į dvi tautines atšakas. „Vilnius yra dviejų romantizmų tėvynė“¹⁴⁴, – rašė vėliau J. Herbačiauskas.

3

Iškėlęs lietuvių tautinio romantizmo programinius postulatus, S. Daukantas liko švietimo epochos žmogum: aiškaus proto principai, vientisa gyvenimo linija, taurus didaktizmas. Lietuvos istorija, suvokta kaip priešpriešų tėkmė, neskaldė ją stebinančios asmenybės ir neardė jos kategoriškų apsisprendimų

„Tik iš įvairiausių įspūdžių, skirtingiausių jausmų prieštaravimo atsiveria aukštesnis gyvenimas“¹⁴⁵, – teigė 1822 m. E. T. A. Hofmanas vieno iš savo herojų lūpomis. Vidiniai žmogaus prieštaravimai – esminis egzistencijos dėsnis, romantikų supratimu. Kuo labiau sueižėjusi asmenybė, tuo ji turtingesnė ir įdomesnė. Meno kūrinys gimsta iš priešingybių įtampos. Blaškymasis ir kentėjimas – kūrybos šaltinis („Iš savo didelių skausmų / Darau aš mažas dainas“¹⁴⁶, – sakė H. Heinė).

A. Baranauskas – pirmoji lietuvių literatūroje romantinio tipo asmenybė, persmelkta vidinio prieštaravimo. Sąmoningai tas prieštaravimas dar nebuvo stebimas ir eksploatuojamas kaip kūrybos versmė, bet glūdėjo jos podirvyje ir lėmė poeto mąstysenos lūžius. Atslūgus jausmų sąmyšio ir minties svyravimų įtampai, pasibaigė ir kūryba („širdis atauso ir nebesušilo / Ir dainų dvasia kažinkur pasdėjo“¹⁴⁷).

A. Baranausko jaunystės dienoraščio puslapiuose tvinkčioja jausminga prigimtis. „Giliausia esmė ir kažkokį nesuprantami jausmai mane traukia kaip koks gaisras“ (2, p. 26), – rašo poetas. Atlapaširdžiam aukštaičiui – „be dvaro manierų, tik paprastos, nuoširdžios sielos“ (2, p. 101) – laisvos emocijos potrūkis yra esminė būties akimirka – neretai pati gražiausia. O bažnyčios mokslas, kalamas atmintinai žodis žodin¹⁴⁸, ir kunigo pareigos – atnašauti Dievo kūną ir kraują – užgulė šitą gaivališką emociingumą kaip tramdanti jėga. „Duočiau tau širdį – ją Dievui paskyriau“ (1, p. 97), – rašo poetas savo geriausiam bičiuliui, ką tik įšventintas į kunigus. Vėliau prasitars, gal teisindamasis, o gal nusiskųsdamas: „Kunigo

¹⁴² Janion M., Žmigrodza M. *Romantyzm i historia*. – P. 15.

¹⁴³ Trumpa V. *Lietuva XIX amžiuje*. – Chicago, 1989. – P. 138.

¹⁴⁴ Herbaczewski J. A. *O Wilno i nie tylko o Wilno*. – 1922. – P. 11.

¹⁴⁵ Hofmanas E. T. A. *Katino Murklio pažiuros į gyvenimą*. – V., 1964. – P. 118.

¹⁴⁶ Heine H. *Ausgewälte Werke*. – B. 1. – P. 42.

¹⁴⁷ Baranauskas A. *Raštai*. – V., 1970. – T. 1 – P. 107. Toliau tomas ir puslapis nurodomas tekste.

¹⁴⁸ „Laiškai Antanui Baranauskui“ // *Antanas Baranauskas* [Literatūra ir kalba – [T.] 19. – V., 1986. – P. 293.

priedermės – ir poezija... Kaip sutaikinti? Sunku.¹⁴⁹ A. Baranauskas kūrė baudžios panaikinimo ir sukilimo išvakarėse, apimtas nuojautos: kažkas lemtinga turi įvykti, bet kas – nežinia. Vienu metu jam vaidenosi, kad „diena aušta, naktis išlaužta“. O kitą akimirką jis vėl girdi – „Kaip vaitoja mūsų broliai, / Šiaurėn išvaryti“¹⁵⁰. Slegiantis grėsmės jautimas: „kas bus, kai ateis audros, kuriose ažuolai griūva“¹⁵¹; šita imperija sutryps pakilusią Lietuvą, nepaliks „anei rašto, anei druko“. Įvažiuodamas į Peterburgą, poetas išdidžiai pranašauja carinės Rusijos galą: „Drebėk ir tu, sūnau šiaurės, / Krūvon susitraukęs / Pats krisdamas pražuviman, / Mūsų neįtrauksi“¹⁵². O netrukus išsigandęs vėl atsitraukia: „Tik netrokšk, sūneli, daug didelės laisvės“ (1, p. 46). Čia jis ryžtasi būti „kelio vedėju“, čia vėl dvejoja: „Koks mum žodis tiesą parodys“ (1, p. 72).

Dvi politikos, dvi kultūros, dvi kalbos plėšė *Anykščių šilelio* autorių į priešingas puses. Kurdamas „Dainu dainelę“, A. Baranauskas žvelgia į Lietuvos praeitį S. Daukanto akimis: ant piliakalnių švęsti ažuolai, nėra vergijos, visi didžiūnai renkami, žmonės turtingi ir laimingi. O rašydamas „Dievo rykštę ir malonę“ jau niekina pagonybės laikus („Ir stenėjo svietas po blūdais pagonų“ – 1, p. 55), šlovina Jogailą (o ne Vytautą) kaip Lietuvos krikštytoją, džiaugiasi, kad „draugėn su Lenkais Lietuva susiliejo“ (1, p. 57), garbina galingą ir klestinčią unijinę valstybę, bepalikdamas jai tik Lenkijos vardą („Lenkų karūnai taip laimingai dedas“ – 1, p. 60). Tame pačiame kūrinyje poetas trokšta prikelti „senobę iš amžino miego“, pašaukti iš kapų „didžiavyrius“ ir ten pat nukerta pats save: „Kada grįžo upė, marios nutekėjus?“ (1, p. 42).

Konfliktas tarp Žečpospolitos valstybingumo tradicijos ir gimstančio lietuvių nacionalinio judėjimo, taip griežtai S. Daukanto išspręstas, vėl skaudžiai atsinaujino. Užaugintas lietuviškomis dainomis ir pasakomis („mane motulė lietuviškai supdama lyliavo“ – 1, p. 197), A. Baranauskas pirmuosius savo eilėraščius kūrė vos pramokta lenkų kalba. Pradedančiam poetui, prisiskaičiusiam „lietuvnyko Adomo Mickevičiaus“ (1, p. 453) kūrybą (*Poną Tadą* atmintinai rečituodavo net senatvėje¹⁵³), lenkų kalba atrodė vienintelė šio regiono literatūrinė kalba, galinti suteikti pripažinimą („Po šv. mišių įteikiau savo eiles Vainuto dvarininkui Ponui Pliuškevičiui“ – 2, p. 39). Prasidėjus 1863 m. sukilimui, jis rašo savo broliams, išėjusiems į mišką: „Nebijokit dėl Marijos ir galvos padėt, jei reikalautų“, – 2, p. 106), turėdamas prieš akis Aušros Vartų ir Čenstakavos Dievo Motiną. Atsiskirti nuo lenkų negalima dar ir dėl to, kad vieni lietuviai nepajėgs išsaugoti persekiojamos katalikybės, kuri jam atrodė patikimesnė atspirtis negu lietuvių tautinis separatizmas*. Pravoslaviškoje Rusijoje išlikti kataliku svarbiau negu išlikti lietuviu – toks buvo A. Baranausko nusistatymas. Bet kam tada sielvartas, kad „Lietuvos ponai, bajorai ir kunigai, lietuviškąją kalbą pametę, paniekinę, lenkiškos tvėrėsi“ (2, p. 133), kam rūpestis, kad Lietuva turėtų „rašybą gatavą“ ir būtų „daug gerų kūrybų parašyta“ (2, p. 247)? A. Baranauskas pirmasis poetiškai išgyveno tragišką Lietuvos padėtį carinės Rusijos imperijoje, pirmasis taip aiškiai pajuto išnykimo grėsmę ir pirmasis patyrė skaudų nežinojimą – ką daryti.

Šitaip atsirado dialoginėmis partijomis surašytas „Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva“ (1859) – pirmoji lietuvių literatūroje autoriaus polemika su pačiu savimi.

„Tavo krūtinėje slypi vulkanas“ (1 p. 334), – rašė A. Baranauskas apie menininko sielą viename lenkiškame eilėraštyje. Tas vulkanas – tai kūrėjo vidiniai prieštaravimai, neišsprendžiami loginiais argumentais kaip ir pačios istorijos konfliktai. Iš tų prieštaravimų susidaro aukštos dvasinės įtampos ir psichologinės energijos sūkuriai besiveržiantys į poetinį žodį. Kūrinys ištrūksta iš to vidinio sąmyšio savaime kaip atodūsis. „Patys kankliai suskambėjo, / Pati daina susdainavo“ (1, p. 106), – rašė A.

¹⁴⁹ [Jonas Basanavičius] // *Antanas Baranauskas*. – P. 410.

¹⁵⁰ Tumas J. *Antanas Baranauskas*. – K., 1924. – P. 48.

¹⁵¹ „Laiškas K. Kairiui 1862, kovo 7“ // *Antanas Baranauskas*. – P. 240.

¹⁵² Tumas J. *Antanas Baranauskas*. – P. 47.

¹⁵³ [Stakauskas J.] // *Antanas Baranauskas*. – P. 441.

* Separatizmas – siekimas atsiskirti, egzistuoti arba veikti savarankiškai, nepriklausant nuo partnerių, nuo visumos. (Red.)

Baranauskas. Jei mintis neįsisiūbuoja iki deginančios kulminacijos ir širdis nesukruta „šventais jausmais“, nėra ir giesmės. „Nejutau šišo – ir kankliai tylėjo“ (1, p. 107). Įkvėpimas tampa lemiama poezijos sąlyga, A. Baranauskas įžengia į romantizmo estetikos lauką: kūryba yra stichinis aktas, menkai tepavaldus paties kūrėjo sąmoningiems norams ir pastangoms. Tolsta nuo klasicizmo tradicijos, įteisinusios eiliuotus išprotavimus ir lygią sakinio tēkmę jo lenkiškose dedikacijose vestuviniams.

Anykščių šilelis ištryško iš būsenos, kuri glaustai nusakyta „taip neramu regis“. Atbudimo viltis ir priespaudos nykuma, būties pilnatvė ir palūžimas, įniršis ir gaudumas siūbuoja kūrinio gelmėje kaip jo psichologinės ištakos, glūdinčios pačioje kūrėjo asmenybėje. Tas besikaitaliojantis nuotaių kamuolys, negavęs atskirų fabulinių linijų, gali būti tik lyriškai išspinduliuotas. *Anykščių šilelis* – fragmentinis lyrinės struktūros kūrinys, netekęs ištisinio veiksmo kaip ir daugelis romantinių poemų.

Pradėdamas savo didįjį kūrinį, A. Baranauskas, matyt, ketino tiesiog aprašyti Anykščių šilę, kaip lenkiškuose eilėraščiuose buvo aprašęs Rumšiškių potvynį ir Vainuto gaisrą. Poemoje dar regimi klasicistinio planavimo skirsniai: atskiri ploteliai grybų, medžių, miško kvapų ir garsų aprašymams. Tačiau paties ošiančio ir kvepiančio miško jau nebuvo tikrovėje – tik „kalnai kelmuoti, pakalnės nuplikę“. Jis atželia tik atminime, skamba ir siaudžia tik vaizduotėje. Tai – jau ne esamo objekto aprašymas, o poetinė vizija, pagrįsta subjektyvių jutimų ir nuotaių požeminiu bangavimu. Iškiristas miškas atgyja, sušlama, pakvimpa, gavęs gyvybinę jėgą ir grožį iš kalbančiojo „aš“ prieštarų būsenų maišaties ir vaizduotės intesyvumo, lemtingo romantikų kūryboje¹⁵⁴. *Anykščių šilelyje* vaizduojami tik tie daiktai ir įvykiai, kurie „dūšion įsmenga“. Stebėjimo ir aprašymo nuostatą, paveldėtą iš klasicizmo, pakankamai ryškiai ir A. Mickevičiaus poemoje *Ponas Tadas*, permuša emocinis santykis: „Kur tik žiūri...“, „Kur tik uostai...“, „Kur tik klausai...“, „Ką tik jauti...“ Kiekviena šlamancio, klegančio, judančio miško dalelytė darosi labai svarbi jaučiančiam ir pasakojančiam žmogui. „Ė pušelės! pušelės tos nesurokuotos“, – šūkteli jis su nuostaba. Kitur vėlgi klausia apstulbęs: „Kas ten šlama? – Ė vėjo papūstas lapelis, / Ėgi gūžtoj nubudęs sujuda paukštelis“ (1, p. 33). Žmogus tampa miško gyvenimo dalyviu, ir jo nuostaba, intymumas, vidinė palaima krinta ant uogienojų kaip rūtų, ant sprogstančios burbuolytės, ant besikvatojančios gegutėlės. Emocijos prisilietimas kažką išskiria ir sustambina, atveria regimuose pavidaluose begalinį judrumą ir vientisumą („Tartum miškas kvėpuoja nelyginant žvėris“ – 1, p. 32), elektrina vaizduoseną, ir ji įgyja netikėtą drąsos, lakumo ir sugestijos.

Kai kožna burbuolytė išsprogsta, suskyla,
Kai šiedu varške šakos obelų pražyla.
Kai pavasar žaliuoja tamsaus šilo šone,
Kai rudeniop lapeliai geltoni, raudoni
Tartum krauju Marčiupio pakalnes aptraukia
Ir kai pliki stabarai pavasario laukia.
(1, p. 31.)

Anykščių šilelis plėtojasi kaip emocinio išgyvenimo slinktis, banguojanti nelygiais intervalais: čia įtampos viršūnė, čia atoslūgis, čia vėl kilimas aukštyn. Kiekvienas miško plotelio aprašymas pradėdamas arba baigiamas spontaniška išpažintimi: „ė tik širdį griaudžia.“ Kartais vidinė būseną atsiduria net pirmajame pasakojimo plane kaip viso vyksmo priežastis. Ji ypač akcentuojama kūrinio pradžioje, kur lyrinė autocharakteristika tiesiog įveda į miško bylą.

Miškan, būdavo, eini – tai net akį veria;
Vat taip linksmina dūšią, užu širdies tveria,

¹⁵⁴ Frye N. A. *Study of English Romanticism*. – Chicago, 1982. – P. 42.

Kad net, širdžiai apsalus, ne kartą dūmojai:
Ar miške aš čia stoviu, ar danguj, ar rojuj?!
(1, p. 29.)

Paliesti emocinių interlinijų, „minkštučiukai samanų patalai“, „berželiai kaip meldai“, „pušys aukštos ir lygios, tartum nugenėtos“ išlaiko savo natūralų medžiagiškumą, įprastą kaimiečio akims, o kartu nepastebimai slenka neapibrėžtų idealistinių vertybių link. Žmogus eina per mišką, viską atidžiai stebėdamas, o kartu artėja į kažką labai svarbaus. Dairydamasis į krauju varvančius putinus ir klausydamasis mekenančio perkūno oželio, jis ieško savo paties esmės, tikriau, savo vietos šioje pasaulio sandaroje. Jis trokšta atrasti vienintelę savo egzistencijos viršūnę, kuri slepiasi gimtojo krašto gamtoje. Jam reikia išsinti iš civilizacijos varžtų, pamiršti teologijos ir moralės dogmas, kad pajustų gamtoje visa ko genezę ir patirtų svaiginantį sąlytį su visatos paslaptimi. Tai būties kulminacija, reikalinga prieštaravimų draskomai romantiko sielai. Tai išgryninta lyrinė ekstazė, būtina romantiniam pasakojimui kaip aukščiausias pakilimo taškas.

Vidunaktyj taip tyku, – kad girdi, kaip jaunas
Lapas arba žiedelis ant šakelių kraunas;
Girdi, kaip šakom šnibžda medžių kalba šventa,
Kaip žvaigždėlės plevėna, gaili rasa krinta.
Dėl to ir širdyj visos pajautos nutilsta,
Ramum tykumu, malda dūšia dangun kilsta.
(1, p. 33.)

A. Baranauskas įprasmino gamtos išgyvenimą kaip sudvasintą pasaulio visumos apraišką. Davė pradžią lietuviškai metafizinei meditacijai: lietuvių sielos, „senais miškais penėtos“, kyla į dangų, susiliedamos su gamta, kurioje nejaučia tiesioginių Dievo pėdsakų, o tik visų gyvybės formų judrumą, laisvę ir grožį. Miško gražumas nutildo vidinius prieštaravimus, išbudina esmingumo nuojautą, kuri yra sklidina ramybės ir harmonijos („kad net dūšia pribrendus kaip varpa nulinko“). Tai liaudies dainos estetika: pajusti grožį – tai nusiraminti. Romantikai galėjo nusiraminti tik gamtoje, išlaikiusioje pirmykštį būties suverenumą.

Lyrinės išpažinties ir lyrinės meditacijos pradmenys, prasiveržę ekspresyviais pliūpsniais, vėl grįžta į konkrečių gamtos vaizdų požievį. Jie nepereina į pastovių refleksijų židinius ir nugludintas literatūrinės formas, kaip įprasta Vakarų romantikų kūrinuose. Išlieka daiktiškoji materija kaip vaizdo branduolys. Dominuoja nepralaužyto lietuviško žodžio stačiokiška ekspresija ir tarminių intonacijų natūralus bangavimas („knygoje kalba pusiau apmirusi; burnoje gi visa gyva“ (2, p. 248), – rašė poetas). *Anykščių šilėlis* lipte prilipęs prie A. Baranausko gimtinės vietovardžių (Marčiupis, Šlavė, Pašlavis, Anykščiai), padavimų (velnias nešė Puntuko akmenį), frazeologizmų („liemuo liemenį plaka“). Tėvų ir kaimynų pasakojimai, dainų ir pasakų prisiminimai, anykštėnų šneka – svarbiausia poemos medžiaga. Apdainuoti savo gimtinę buvo pirmutinė poeto užmačia, dar susijusi su klasicistine aprašinėjimo stilistika ir jau paženklinta romantizmo nuostatos: poetas privalo būti ištikimas savo gimtajai žemei, raustis į jos gelmes ir ten ieškoti aukso¹⁵⁵.

Regioniniame kūrinyje, kur, regis, nėra jokių abstrahuojančių idėjų ir probleminių situacijų, poetinė miško vizija įgyja kelis prasmių klodus ir gilumos perspektyvą. Miškas iškyla kaip pagoniškos Lietuvos reliktas. Prie Puntuko tebestovi du seni ąžuolai – jie ligi šiol gelbsti žmogų ligoje. Šakotoji eglė – tai

¹⁵⁵ *Herders Werke in fünf Bänden.* – B. 2. – P. 57.

žalčio pati, kuri „medžian... virto“ iš gailėsčio, kai vietoj pieno putos paplūdo kraujo puta. Poemoje dar atgyja senojo lietuvių pasaulėvaizdžio liekana, ilgai išsilaikiusi žemdirbio psichikoje, – „miškai šventi“.

Miškas yra skriaudžiamo ir engiamo lietuvių prieglobstis kaip ir S. Daukanto *Būde senovės lietuvių ir žemaičių*. Jį peni savo gėrybėmis, o bado metais ir samanomis, duoda karnas jo vyžoms ir gydančias šaknes jo ligoms. Miškas lietuvių „visada raminęs, visada mylėjęs“, o ir lietuvis visada gyvenęs santaikoj su medžiu – „nelaužė nė mažiausio žabo“¹⁵⁶. Tik miške jam būna taip ramu ir gražu, kad „dažnai miške lietuvis, ko verkia, nežino“ (1, p. 34).

Miškas yra tautos praeities liudytojas kaip ir A. Mickevičiaus poemoje *Ponas Tadas* („Tie medžiai kunigaikščių Lietuvą dar mena“¹⁵⁷). Lietuva buvo laisva ir stipri, o „lietuvių širdys į vieną tėvynę“ pynėsi, kol švęsti ažuolynai augo „kaip mendrės“ ir tankūs liepynai užė bičių spiečiais. Iškirtus miškus, nebeliko „senolių palikimo“. Ant plyno lauko „kelios pušėlės apykreivės“ – tai Lietuvos dabartis, „tartum rūmas suiręs, nudegęs“. Šlamanti, čiulbanti, pyškanti giria ir plika kelmynė, išsvilintas lydimas – tautos likimo analogijos, nubrėžtos jau S. Daukanto raštuose. Jos įeina į praeities ir dabarties opoziciją – romantinio pasaulėvaizdžio fundamentą¹⁵⁸.

Istorinė savimonė persmelkia miško vaizdus kaip likimo posūkis, teikiantis smulkiems aprašymams vidinę eigą ir motyvaciją. Poema prasideda elegiška rauda vidury pūstynės: „Visa prapuolę“. Po to šuolis į buvusį laiką, kurio didybės ir gražumo niekas negali atimti ir pakeisti. Miškas atgyja, „siaudžia, užia ir skamba linksmai“ kaip nesulaikomas būtinybės išsipildymas ir laisvos tautos regėjimas. Poemos pabaigoje vėl grįžtama į eginį pradžios leitmotyvą: „kalnai pliki ir kelmuoti.“ Svetima „galybė, ką miškus sugraužė“, „kraujo klanan merkė“, nulaužia giesmę, nes pakirsta tapo pati laisvos tautos egzistencija. Poeto istorinė savimonė, neradusi dabartyje jokių tautos ir veiksmo galimybių, turi nutilti. Totalinis pralaimėjimas – esminė romantikų patirtis¹⁵⁹. Apraudoti Lietuvos valstybės žlugimą („Lietuva mažėjo, krypo, žemyn virto“ – 1, p. 62) – romantinės poezijos paskirtis. Realistinė proza, pasinėjusi į socialinę buitį, jau nesvarstys tautos likimo problemų. Nerūpės jai (Žemaitės apsakymams) ir apibendrinantis Lietuvos įvaizdis, nukaltas kaip visiems atpažįstamas meilės ir bendrumo slaptažodis.

Eidamas A. Mickevičiaus pėdomis („Tėvyne Lietuva, meilesnė už sveikatą“¹⁶⁰), A. Baranauskas pirmasis lietuviškai paklausė: kas gi tu esi, Lietuva? „Pasikalbėjime Giesminyko su Lietuva“ buvo ištartas su įstabių švelnumu aukštaitiškas malonybinis kreipinys: „Motinėle mano, baltuolyte mano.“

Lietuva čia iškyla kaip personifikuota būtybė – ji kalba, dejuoja ir verkia, ji nešioja ir ugdo savo vaikelius, mokydama, kaip atsilaikyti, kai „pūs žiemys vėjas su vakarių krušom“ (1, p. 46). Lyrinėje giesmėje „Dainu dainelę“ braižomi kraštovaizdžio kontūrai iš didelio aukščio. „Kalnai ant kalnų, / Kalnai ir maži kalneliai.“ Topografinę nuotrauką užsklendžia istorinė argumentacija: „Tenai Lietuva per amžius buvo.“ Skaitytojas turi pamatyti Lietuvą, jau išbrauktą iš žemėlapių (liko tik „Северо-западный край“), kur ji yra, kokia graži ir gyvybinga šita žemė („kalnai staugia tarp vėjų“), kiek amžių čia „lietuviai gyveno“.

A. Baranauskas išvydo Lietuvą per ilgesio „stebuklingą kristalą“, kuris suteikdavo šventiško įstabumo romantiniams tėvynės aprašymams (šitaip piešiama Vokietija Novalio romane *Heinrichas fon Ofterdingis*). „Taip per ašaras graži man Lietuva“, – pasakyta eilių cikle „Kelionė Petaburkan“, kurį poetas parašė išvykdamas iš Lietuvos. Išsiskyrimas su tėvų namais ir gimtine jam visada skaudus („buvo taip sunku, taip bloga, kad ir apsaityti negalima“ – 2, p. 75), čia virto sukrečiančiu išgyvenimu: žmogus netenka to, kas brangiausia, jis žengia į nežinią, ir svetimybė tyko jo kaip pražūtis. Tūkstančiai Lietuvos rekrūtų ir tremtinių ištisą šimtmetį dainavo šituos graudžius meilės tėvynei žodžius:

¹⁵⁶ Plg. Daukantas S. *Raštai*. – T. 1. – P. 518.

¹⁵⁷ Mickevičius A. *Eilėraščiai. Poemos*. – P. 501.

¹⁵⁸ „Kartu su miškais buvo iškirsta ir jų laisvė“, – rašė Herderis apie Vokietiją (*Herders Werke in fünf Bänden*. – B. 2. – P. 35).

¹⁵⁹ Frye N. A. *Study of English Romanticism*. – P. 53.

¹⁶⁰ Mickevičius A. *Eilėraščiai. Poemos*. – P. 421.

Sudiev, Lietuva! Man linksma buvo
Gyvent savo šalelėj.
Širdį man skaudžia – skaudžia ir griaudžia –
Svetimojon važiuojant.¹⁶¹

Ilgesio nuotaiką, romantikų atrastą ir suabsoliutintą („begalinis ilgesys romantizmo esmė“¹⁶², – E. T. A. Hoffmannas), A. Baranauskas suliejo su dainuojamo žodžio magiškumu („Dainu dainelę“ ir „Sudiev, Lietuva“ pats dainuodavo, pritardamas fisharmonija^{*163}). Jo kūrinuose, parašytuose silabine eilėdara, visai natūraliai atgijo dainiškos frazės lengvumas, ilgesingas balsių ištesimas ir melodingas derinys, emocinio šūksnio intonacija ir simetriška liaudiškų paralelizmų strofa. „Ne taip puola drėgnas rūkas, / Kai dienele švinta, / Kaip gausingai mūsų brolių / Ašarėlės krinta.“¹⁶⁴ Ne samprotavimų logika ar retorinės figūros, o dainiškos melodijos siūbavimas neša žodžius į staigias kulminacijas, kur tuo pat metu gražu ir graudu. „[...] Nežinau paslapties, kaip išreikšti tą graudulį ir ilgesį, kuris sudaro tikrąjį liaudies dainų grožį“ (2, p. 12), – rašė A. Baranauskas. Elegiškas graudumas, išpuoselėtas rytų Aukštaitijos dainų (Kupiškyje rugių pjovėjos dainuodavo poetui sutartines), jam buvo ideali lietuviško lyrizmo norma. Liaudies dainos ilgesingą kalbėjimą, ryškią emocinę kulminaciją, veiksmąžodį kaip dominuojantį lyrinio vyksmo elementą jis susiejo su „nusigandusių lietuvių širdžių“ liūdesiu, pralaimėjimui pasmerktą rezignacija, gailumo tonacija, persmelkiančia visas žodžių prasmes ir fonemas paskutiniajame, 1863 m. sukilimo dienomis parašytame meniniame kūrinyje, kur buvo tokie sielvartingo lyrizmo posmai:

Ko gi skaudžia man širdelę,
Ko gi man nuobodu,
Kai pažiūriu į upelį
Ir šį žalią sodą?

Gal šios upės vandenėlis
Teko iš verkimo?
Gal čia užia sodužėlis
Nuo atsidusimo?
(1, p. 73.)

Programinė romantizmo orientacija į tautosaką ir į liaudies kalbą, paskelbta S. Daukanto, virto A. Baranausko kūrybos metmenimis. Kritikuodamas lotynizuotą S. Daukanto raštų sintaksę („jisai ne taip rašė, kaip žmonės ištaro“, – 2, p. 218), poetas ataudė *Anykščių šilelį* liaudiškais palyginimais („Ir vasarą, ir žiemą kaip rūtos žaliuoja“) ir liaudiškais onomatopėjomis („Ieva, Ieva! neganyk po pievą!“). Šio kūrinio kalba teka visiškai laisvai, išlaikydama natūralų sodrumą ir aukštaitiškų intonacijų dinamiką. Kai vėliau *Aušros* poetai pabandys peršokti iš kaimo žmogaus vaizdinių ir frazeologijos į bendresnes sąvokas, tas šuolis tolyn nuo A. Baranausko nepavyks, ir tik pačioje šimtmečio pabaigoje Maironis romantizmo estetikos pagrindu sukurs abstrahuojančios* poetinės kalbos tipą.

¹⁶¹ *Vyskupo Baranausko Raštai*. – Seinai, 1912. – P. 25.

¹⁶² Klezmann E. *T. A. Hoffmann: oder die Tiefe zwischen Stern und Erde*. – Stuttgart, 1988. – P. 174.

* Fisfarmonija – dumplinis pianino pavidalo muzikos instrumentas. (Red.)

¹⁶³ [Jonas Basanavičius] // *Antanas Baranauskas*. – P. 410; Vienuolis A. *Iš mano atsiminimų*. – V., 1957. – P. 302.

¹⁶⁴ *Vyskupo Baranausko Raštai*. – P. 33.

* Abstrahuoti – išskirti ir apibendrinti esmines objektų savybes ir santykius, sudaryti abstrakcijas. (Red.)

Pirmajame *Aušros* numeryje, išspausdintame Ragainėje 1883 m. pavasarį, buvo įdėta „Dainu dainelę“ kaip patriotinis manifestas. Laikraščio sumanytojai ir redaktoriai laikė šio kūrinio autorių savo bendraminčiu¹⁶⁵. Jie jautėsi esą S. Daukanto ir A. Baranausko idėjų paveldėtojai, pašaukti tęsti jų darbus tokiu laiku, kai lietuviškai skaityti ir rašyti jau buvo valstybinis nusikaltimas. Nelegalumo statusas, kuriame atsidūrė lietuviškas spausdintas žodis, vertė žymiai griežčiau formuluoti tautinės savimonės, pasipriešinimo ir laisvės postulatus. *Aušra* sukonzentravo romantizmo idėjas ir stilistines tendencijas į kolektyvinę literatūrinę platformą, tiesa, jau atakuojamą pozityvizmo („Kalbėkim [...] apie pilką ritimąsi už būvį“¹⁶⁶).

Kas gali išgelbėti tautą, stovinčią ties išnykimo slenksčiu? Nėra uždaros teritorijos, kuri saugotų ją nuo kolonizacijos bangų. Nėra vientisos krašto ekonomikos, kurią ji pati tvarkytų. Pavergtai tautai lieka vienintelis savigynos pylimas – tautinė kultūra, juoba kad caro valdininkai, jau įtikėję rusifikacijos pergale, skelbė, jog lietuviai neturi nei savo raštijos, nei inteligentijos¹⁶⁷. *Aušros* poetai ir publicistai absoliutino tautinės kultūros galią, persiėmę tautiniu idealizmu – „vargšę Lietuvą“ prikels iš kapo ne materija, o dvasia, kuri savo „krikščionišku ir poetišku linksnumu“ įveiks šių laikų rūstumą¹⁶⁸. Tik „mokintųjų vyrų“ knygos neleidžia nugrimzti „mūsų krašto žmonėms į tamsą“¹⁶⁹. Tik giesmininko kanklės pašaukia iš nebūties kunigaikščius, kad pasakytų mums, kaip išlikti. „Ir kur poezijos nėra, ten ir tautiškos gyvasties bus galas“¹⁷⁰, – pareiškia J. Zauerveinas. „Mūsų giesmės dangų griaua, / Dainos debesis išblaško“¹⁷¹, – pasakyta viename J. Miliausko-Miglovaros eilėraštyje. Poezija pripažinta „beveik vienatiniu padaru bestumiant pirmyn gentę“, anot kritiškos J. Mačio-Kėkšto pastabos¹⁷². Aušrininkai paveldėjo romantinį poezijos visagalybės mitą, sukurtą „tautų pavasario“ priešaušryje, – „Dievas kalba žemu balsu į poeto sielą“ (V. Hugo)¹⁷³, „Poetai yra nepripažinti pasaulio įstatymų leidėjai“ (P. Shelley (Šeli))¹⁷⁴, paskutinės poeto dainos klausosi iš jūros išnirę „būriai žuvų ir pabaisų, saulė ir žvaigždės, pasirodę kartu danguje“ (Novalis)¹⁷⁵.

Pagrindinis tautinės kultūros uždavinys – žadinti tautą. Ji sustingusi „kaipo Šiaurės ledai“¹⁷⁶. Dar niekada Lietuva „tokiame verksme nebuvo“¹⁷⁷. Suspausti lietuviai dar negali vadintis tauta, o tik privalo ja tapti, pasak J. Šliūpo¹⁷⁸. Lietuviškas spausdintas žodis, nešamas į Lietuvą pro pasienio kordonus, turi padėti pavargusiems lietuviams „išsilukštinti iš lukšto aklybės“¹⁷⁹.

Aušros poezijos kertiniai žodžiai – išbusti, prikelti, pašaukti. „Kelkiesi, motyn, iš gilaus miego“¹⁸⁰, – kreipiasi į Lietuvą M. Davainis-Silvestraitis. Eilėraštyje „Šauksmų aidas“ K. Sakalauskas-Vanagėlis rašė:

¹⁶⁵ A. Baranauskas griežtai protestavo prieš šią publikaciją (*Antanas Baranauskas*. – P. 251–253). Jis nenorėjo dalyvauti draudžiamos lietuvių spaudos akcijoje, skaldančiose katalikybę tautiniu atžvilgiu. Paskirtas Seinų vyskupu, išleido net ganytojišką laišką, ginantį skaityti iš Prūsijos gabenamą lietuvių spaudą be klebono leidimo (Merkys V. *Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje*. – V., 1982. – P. 250).

¹⁶⁶ Mačys J. (Kėkštas). „Dvasė ir medega“ // *Aušra*. – 1886. – Nr. 6. – P. 162.

¹⁶⁷ „Vilniaus generalgubernatoriaus 1879 m. raštas Rusijos vidaus reikalų ministrams“ // Vėbra R. *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje*. – V., 1990. – P. 43.

¹⁶⁸ Silvatikus (D-ras G. J. J. S. iš Gr.). „Medega ir dvasė“ // *Aušra*. – 1886. – Nr. 1. – P. 5.

¹⁶⁹ Kuokštis J. S. (J. Šliūpas). „Simonas Daukantas, Lietuvos raštininkas“ // *Aušra*. – 1883. – Nr. 1. – P. 13.

¹⁷⁰ Silvatikus (D-ras G. J. J. S. iš Gr.). „Medega ir dvasė“. – P. 4.

¹⁷¹ Cit. iš: Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 107.

¹⁷² Mačys J. (Kėkštas). „Dvasė ir medega“. – P. 163.

¹⁷³ Hugo V. *Oeuvres complètes*. – Paris. – T. 3. – P. 397.

¹⁷⁴ *Романтические традиции американской литературы: XIX век и современность*. – М., 1982. – P. 59.

¹⁷⁵ *Избранная проза немецких романтиков*. – М., 1979. – T. 1. – P. 223.

¹⁷⁶ Miglovara J. [Miliauskas]. „Būk pagirta, žemė tėvu mūsų!“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 1. – P. 4.

¹⁷⁷ Eglė [Malinauskaitė-Šliūpienė L.]. „Prasnūsim, prasnūsim“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 10–11. – P. 332.

¹⁷⁸ J.Szl. [Šliūpas J.] „Tikrasis ieškinys tėvyniškumo“ // *Aušra*. – 1884. – Nr. 1, 2, 3.

¹⁷⁹ Tautkus. „Šiauliai“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 5. – P. 284.

¹⁸⁰ Veversys. „Lietuva ir jos sūnūs“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 1. – P. 21.

„Susipraskim, kuo mes esam, – visi susišaukim, / Nelaimingus savo brolius – iš prapulties traukim.“¹⁸¹ Nesitikėkime iš niekur pagalbos, stumdami graudulingame būvyje „dieną ašarotą“, o „patys viską padarykim“¹⁸². Dabar atėjo „didis laikas“ – kariauti dėl tėvynės. „Ei, abejonė! Šalin nuo mūsų! / Šalin pailsims ir nusiminimas“¹⁸³, – sako K. Sakalauskas-Vanagėlis. Tautų išsilaisvinimo banga ritasi per Europą, drebindama senąsias imperijas. Mes privalome pasakyti, „kuomi esame ir kuomi buvome“¹⁸⁴. Mes turime susiliesti „į vieną gentinį kūną po senu vardu Lietuvos“¹⁸⁵. „Ten nukankintųjų kraujus šaukias pagiežos ir turi būti išklaudytas; kitaip aš nebetikėčiau niekuo nei danguje, nei žemėje“¹⁸⁶, – rašo A. Vištelis.

Aušros poetai ir publicistai, rašydami į uždraustą spaudą, žinojo, kad jie pašaukti „dirbti tautai“ (A. Vištelis), tarnauti „lietuviams ant naudos ir ant pastiprinimo jų silpnosios dvasios“ (J. Mikštas)¹⁸⁷. Svarbiausia rašančiojo pareiga – pasakyti lietuviui, kad jis yra lietuvis, priminti Lietuvai, kad „dar galas tavo neatėjo“¹⁸⁸, raginti bendraminčius sukilti darbuotis „ant gentės dirvos“¹⁸⁹, skelbti, kad „nuvirs nuo mūsų žemių visi privertėjai“¹⁹⁰. Jis įrodinėja, moko, šaukia, drąsina, pranašauja. Jis nuolat kreipiasi į pačią Lietuvą – kelkis ir eik „keliais čekų“ šviesybėn ir laisvėn. Jam nėra pasaulyje svarbesnės problemos kaip tautos likimas. Skausmo, vilties ir pasipriešinimo patosas persmelkia jo kalbos būdą, kuriame bendrosios kategorijos ir romantinis radikalumas maišosi su pozityvistine didaktika. Lietuvių literatūroje ilgai išsilaukys tiek estetinė *Aušros* nuostata – poetas yra tautos gyvybės saugotojas, tiek patetiškas kalbėjimas apie tautos likimą. XX a. pradžioje J. Herbačiauskas rašys odę poetui – tautos žadintojui „Genijaus meilė“. Vėliau V. Mykolaitis-Putinas įrodinės, kad literatūra, „tobulčiausia tautos gyvenimo sintezė“¹⁹¹, yra tas gyvasis židinytis, apie kurį spiečiasi visa tauta. Jau amžiaus pabaigoje J. Kralikauskas, emigracijos rašytojas, tvirtins: „Aš giliai tikiu: tik lietuviškas žodis išves ir išgelbės mūsų tautą.“¹⁹²

Vienintelis mąstymo pagrindas bundančio krašto poetams ir publicistams – tautinė savimonė. Baisiose istorijos sumaištyse lietuviai, užsispyrę priešginos, „išsiliko su savo papročiais, būdu ir kalba“¹⁹³. Dabar svarbu suvokti savo atskirumą. „Mes ne lenkai, ne maskoliai, / ne vokiečiai, ne totoriai: / Mes lietuviai ligi šiolei“¹⁹⁴, – rašė J. Miliauskas-Miglovara. Gražu ir šventa darosi visa, kas lietuviška. Pasigėrėjimu apgaubiamas šiaudinis sodžius, kur žmonės „tarp vargelių kantriai tyli“, kur gryčios neaukštos, bet „dėl visų ten yra vieta“¹⁹⁵. Koks doras mūsų žmonių būdas, gražūs rūbai, tiesios širdys! „Kad mes šokam, žemė dreba“¹⁹⁶, – šūkteli J. Miliauskas-Miglovara. „Būti Lietuvoje tarp lietuvių, ko daugiau reikia“¹⁹⁷, – atsidūsta E. Daukša, Sibiro tremtinys.

Esminis tautinės savimonės postulatą – lietuvių tauta buvo ir bus suvereni. „Mes tačiaus gyvi dar esam / Ir gyvi dar norim būt“¹⁹⁸, – pareiškė J. Zauerveinas. *Aušra* galutinai atskyrė lietuvių tautos likimą

¹⁸¹ Vanagėlis K. „Šauksmų aidas“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 7–8. – P. 194.

¹⁸² Eglė. „Prasnūsim, prasnūsim“. – P. 340.

¹⁸³ K. S. V. „Abejojantiems!“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 7–8. – P. 178.

¹⁸⁴ Veversys [Davainis-Silvestraitis M.] „Kaunas“ // *Aušra*. – 1884. – Nr. 3. – P. 91.

¹⁸⁵ Miglovara J. „Būk pagirta, žemė tėvų mūsų!“ – P. 113.

¹⁸⁶ Cit. iš: Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 27.

¹⁸⁷ M. „Witolo rauda“ // *Aušra*. – 1883. – Nr. 1 – P. 19.

¹⁸⁸ Veversys. „Brangioji Lietuva“ // *Aušra*. – 1881. – Nr. 3. – P. 78.

¹⁸⁹ Mežinis J. „Dirbti!“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 10–11. – P. 317.

¹⁹⁰ Miglovara J. (Miliauskas). „Lietuva“ // *Aušra*. – 1881. – Nr. 2. – P. 31.

¹⁹¹ Mykolaitis-Putinas V. *Literatūros etiudai*. – K., 1935. – P. 237.

¹⁹² Kralikauskas J. *Ažuolai piliakalnyje*. – Toronto, 1984. – P. 66.

¹⁹³ Š-is [Šliūpas]. „Tyla, geresnė byla“ // *Aušra*. – 1886. – Nr. 4. – P. 99.

¹⁹⁴ Cit. iš: Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 106.

¹⁹⁵ Eglė [Malinauskaitė-Šliūpienė L.]. „Mūsų šalelė“ // *Aušra*. – 1883. – Nr. 6. – P. 254.

¹⁹⁶ Cit. iš Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 107.

¹⁹⁷ *Ant upės krašto blindelė augo*. – V., 1987. – P. 173.

¹⁹⁸ Silvatikus (D-ras G. J. S. iš Gr.). „Dievui dėkui, dar gyvi mes esam“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 9. – P. 262.

nuo žlugusios Lietuvos–Lenkijos valstybės atkūrimo planų, kuriuos pakirto 1863 m. sukilimo pralaimėjimas.

J. Miliauskas-Miglovara išaina į 1863 m. sukilimą, dalyvauja mūšiuose ties Štampeliais, Papile ir Laukuva lenkų kariuomenės būry, įtikėjęs, kad tik santarvė su lenkais atneš kraštui laisvę¹⁹⁹. Bet 1881 m. jau nebenori priimti į Rygos lietuvių draugiją lenkų, vadina juos „širšūnais“, smerkia savo kalbos išsižadėjusius Lietuvos dvarininkus, ant kurių „aukščiausioji teisybė“ ir po mirties uždės „tiesiąją ranką savo“²⁰⁰. A. Vištelis grįžta iš 1863 m. sukilimo kulų suvarpytas ir subadytas kaip rėtis (suskaityta 33 žaizdos), veda Poznanės apygardos lenkaitę mokytoją, susilaukia krūvos vaikų, o kalba apie lenkus su liguista persekiojamo žmogaus neapykanta: „tegul mūsų broliai kokios lenkpalaikės neveda, nes tai atviras pragaras gyvenime“, „uniją reikia sudaryti iš naujo, kur Lietuva tai ne Lenkija ir antraip“²⁰¹. M. Davainis-Silvestraitis, bajoras, vadina Varšuvos inspiruotus Lietuvos sukilimus lenkmečiais, atnešusiais kraštui tiek daug nelaimių, išplėtusiais dar labiau „Lietuvoje lenkišką dvasią“²⁰².

Lietuvių tauta privalo eiti savarankiškos politikos ir savarankiškos kultūros keliu, nukirtusi unijinius ryšius – visų Lietuvos nelaimių pradžią²⁰³. „Argi mes turime iš „broliškos“ meilės išsižadėti savo gyvasties ir duotiesi „broliams“ praryti, kad jie riebesni ir stipresni taptų“²⁰⁴, – rašė J. Basanavičius. Juk lietuviai padovanojo Lenkijai Jogailaičių dinastiją; didieji Vilniaus romantikai taip pat lietuviai, kurie „jautė lietuviškai ir mislijo, norint rašė lenkiškai“²⁰⁵. Tad Lenkijoje „kone viskas, kas moksle, gražiojoje literatūroje, tepliorystoje garbingesnio padaryta tapo, tai daugiausiai per lietuvius“²⁰⁶. Daugiau lietuviai nebeteiks panašių dovanų Lenkijos istorijai ir kultūrai. Aušrininkai jau buvo tvirtai apsisprendę, kad jie netaps „sūnumis Vyslos“, o dirbs savo „tautai ir mūsų tėvų garbei“²⁰⁷, net ir kalbėdami namuose lenkiškai ar parašydami vieną kitą eilėraštį A. Mickevičiaus ir J. I. Kraševskio kalba. „Ir tu, guodotinas rašėjau, / Prie lenkų savęs nerokuok, / Ir dabar kalbu, kaip kalbėjau: / Dėl mūsų lietuviškai giedok“²⁰⁸, – eiliavo M. Davainis-Silvestraitis. Jei nori tarnauti Lietuvai, privalai atsiplėšti nuo lenkų kultūrinės tradicijos, absorbavusios LDK patriotizmą. Tokį apsisprendimą *Aušra* iškėlė kaip lemtingą lietuviškos kultūros prielaidą, aktualią iki pat XX a. pradžios²⁰⁹. Nelengvai ją sekėsi priimti bajoriškos kilmės lietuvių rašytojams²¹⁰.

Lietuvos istorija aušrininkams buvo svarbiausias tautos politinio ir kultūrinio suverenumo argumentas. Viskas atimta – valstybinės institucijos, nuosavas teisybas, mokyklos gimtąja kalba, net krašto pavadinimas. Tik istorijos negalima atimti iš pavergtos tautos, nors rusofilų publicistai (M.

¹⁹⁹ Kitas 1863 m. sukilimo dalyvis J. Anusavičius rašė:

Oi paklausykite mano kalbos menkos!
Gaivinkite žgadą Lietuvoj ir Lenkuos.
Turėkite norą ir valią vis tvirtą,
Kad niekad mūsų nieks nebeperskirtų.

(Anusevičius J. *Viena pavasario diena*. – V., 1980. – P. 211.)

²⁰⁰ Miglovara J. [Miliauskas]. „Būk pagirta, žemė tėvų mūsų!“ – P. 4.

²⁰¹ Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 12–13, 29–30.

²⁰² Veversys. „Ar pritinka mūsų bajorams būti lenkais“. // *Aušra*. – 1883. – Nr. 8, 9, 10. – P. 235.

²⁰³ J. Šl. [Šliūpas]. „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien“ // *Aušra*. – 1883. – Nr. 8, 9, 10. – P. 224.

²⁰⁴ Birštonas. „„Aušra“ ir „Dziennik Poznanski's““ // *Aušra*. – 1883. Nr. 7. – P. 190.

²⁰⁵ J. Šl. [Šliūpas]. „Bičiuolystė“ // *Aušra*. – 1884. – Nr. 3. – P. 70.

²⁰⁶ Birštonas. „„Aušra“ ir „Dziennik Poznanski's““ – P. 189.

²⁰⁷ Vištelio žodžiai (Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 26).

²⁰⁸ M.D.S. „Į albumą lietuvių, lenkiškai rašančio, p-o P.“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 10–11. – P. 349.

²⁰⁹ Lenkų spauda nepripažino lietuvių tautai savarankiško tapimo teisės ir kultūrinį atsiskyrimą vertino kaip „istorinę išdavystę“, nes Rusijos politikos svarbiausias tikslas po 1863 m. – likviduoti lenkų įtaką Lietuvoje, trukdančią Šiaurės vakarų krašto gyventojus paversti rusais (Römer M. *Litwa: Studium o odrodzeniu narodu litewskiego*. – P. 68, 77, 100, 177).

²¹⁰ Šatrijos Ragana *Sename dvare* rašė: „Ar galiu pasakyti, ranką prie širdies pridėjus, kad esu lenkė, aš, kurios tėvai ir bočiai Lietuvoje gimę, gyvenę ir mirę, kuri taip myliu Lietuvos žmones, Lietuvos dainas, kalbą, girias ir laukus“ (Šatrijos Ragana. *Sename dvare*. – V., 1969. – P. 16).

Katkovas) ir skelbė, kad Lietuvos istorija jau pasibaigė, o lietuviai privalo tapti rusų tautos dalimi²¹¹. Keli savarankiškos Lietuvos valstybės šimtmečiai tapo vidinės atspirties šaltiniu: štai kokie mes buvome, kaip narsiai gynėme savo laisvę ir nieko nebijojome. *Aušra* spausdina didžiųjų kunigaikščių portretus, Lietuvos istorinių įvykių kroniką, senovės pilių aprašymus. *Aušra* aiškina, kada lietuvių gentys įsikūrė prie Baltijos jūros, ir braižo LDK valstybines sienas netoli Maskvos.

Bundančiam kraštui buvo reikalinga savo reikšmės ir galybės vizija, nors ir nukelta į praeitį. Aušrininkai šią viziją pavertė romantiniu mitu, supintu iš realių faktų, mokslinių hipotezių ir naivios tautinės savigarbos.

J. Basanavičius autoritetingai paskelbė, kad lietuviai yra „viena iš seniausių ant žemės kultūriškų tautų, žalia atauga didžiausios senovėje trakų tautos“²¹². Jie atėjo iš Mažosios Azijos, kur giminiavosi su hetitais ir frygais²¹³. Iš ten jie atsinešė savo dainose auksą, sidabrą, Dunojaus vandenėlį ir sengraikiškas melodijas. Mūsų sentėviai išplatino Europoje arimą ir javus²¹⁴, o lietuvių kalba buvo „motina visų liežuvių tarp Indijos ir Inglonijos esančių“ (A. Bruožis)²¹⁵. Pats Dievas šią kalbą, „gražių gražiausių ir senų seniausių“, įdėjo į pirmųjų rojaus gyventojų lūpas ir „iki pastatant Babilonijos bokštą visi žmonės lietuviškai kalbėję“ (A. Vištelis)²¹⁶. Romoje Ovidijus, Vergilijus „rašė geriau lietuviškai negu mes nūnai“²¹⁷. Nustatyti savo tautos vaidmenį ir misiją pasaulio istorijoje – tai romantizmo padiktuotas uždavinys, kuris vienaip ar kitaip buvo sprendžiamas visose Europos literatūrose (ypač dramatiškai A. Mickevičiaus kūryboje).

Tarp šlovingos senovės ir nykios dabarties atsiveria kontrastas, būdingas romantinei mąstysenai. Betygalos piliakalnyje riogso tik „kelmai šulų“, ant kurių stovėjo senovės lietuvių šventykla, degė amžina ugnis ir gyveno Žemaitijos krivių krivaitis²¹⁸. Lydoje, „Gedimino pilyje“, „žydai ožkas viduj gano“ kaip ir Trakuose²¹⁹. Kur dabar tik statūs ir aukšti šlaitai, apžėlę medžiais, ten kadaise Margeris, apsuptas kryžiuočių, kirto galvas savo kareiviams, mėtė kūdikius į liepsnas ir pats, pervėręs kardu krūtinę, šoko į ugnį²²⁰. Nebėra šventų žinyčių, kur „skambėjo giesmės senų vaidiliotų“ ir „vaidilutės, lelijos baltos“, dainavo sidabro balsais, dabar mūsų broliai žūsta grandinėse²²¹. Nebešvytruoja „kunigaikščio šviesus kardas“, ir ant protėvių kapų „dirvonai žaliuoja“²²². „Kur jūs dingot, seni dievai, / Visų galingiausi“...²²³ Kur, Lietuva, „tavo didybė“, kur tavo kunigaikščiai ir tavo giesmininkai? Viskas prapuolė, „lyg sapnas praslinko“²²⁴.

Aušrininkai nuolat grįžta į tą prapuolusį sapną kaip į kitokio gyvenimo viltį ir galimybę. Rašo apie Gediminą ir staugiantį, geležinį vilką, apie Algirdą kuris „į Maskvą trissyk įsilaužė“²²⁵, apie Kęstučio, „mūs milžino“, mirtį²²⁶, apie Vytautą, plaukiantį su žirgu Juodosios jūros vandenimis, kad visi žinotų – šita žemė

²¹¹ Vėbra R. *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje*. – P. 57.

²¹² Basanavičius J. *Rinktiniai raštai*. – V., 1870. – P. 715.

²¹³ A. Mickevičius įrodinėjo, kad slavai yra kilę iš asiriečių (Žmigrodza M. „Mit – podania – historia“ // *Problemy polskiego romantyzmu*. – Wrocław–Gdańsk, 1947. – T. 2. – P. 339).

²¹⁴ J. Bs. [Basanavičius]. „Kulti-trypti“ // *Aušra*. – 1886. – Nr. 2. – P. 39.

²¹⁵ „Tilžė“ // *Aušra* – 1885. – Nr. 6. – P. 171.

²¹⁶ Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 18.

²¹⁷ „A. Vištelio laiškas J. Basanavičiui 1889“ // Basanavičius J. *Raštai*. – P. 620.

²¹⁸ Vev. [Davainis-Silvestraitis M.]. „Betygala“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 2–3. – P. 61.

²¹⁹ Gimžauskas S. „Pro Lydos mūrus pravažiuojant“ // Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 273; Sirokomlė V. *Išvykos iš Vilniaus po Lietuvą*. – V., – 1989. – P. 62.

²²⁰ Basanavičius J. *Rinktiniai raštai*. – P. 73–74.

²²¹ Eglė [Malinauskaitė-Šliūpienė L.]. „Paminėjimas praeities“ // *Aušra*. – 1884. – Nr. 5–6. – P. 161.

²²² Kalnėnas J. A. [Andziulaitis]. „Bitei“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 9. – P. 280–281.

²²³ J. A. W. L. [Vištelis]. „Regėjimas“ // *Aušra*. – 1883. – Nr. 2. – P. 29.

²²⁴ „Margiris“ / Vertė S. Norkus // *Aušra*. – 1883. – Nr. 3. – P. 67.

²²⁵ T. J. L. J. „Istoriska daina apie Vilnių ir jo karalius“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 10–11. – P. 298.

²²⁶ Kalnėnas J. A. [Andziulaitis]. „Mirus Kęstučiui“ // *Aušra*. – 1884. – Nr. 12. – P. 400.

ir šita jūra priklauso Lietuvai²²⁷. Aušrininkams, paprastų valstiečių ir „bajorgalių“²²⁸ vaikams, maga net ir savo šeimų genealogijas pradėti nuo Gedimino ar Vytauto laikų²²⁹. Istorinė atmintis, atkurdamą laisvos ir galingos valstybės praeitį, oponavo priespaudos režimui ir ilgam tapo emocinių išgyvenimų ir intelektualinių svarstymų versme.

Romantinė stilistika labiausiai tiko praeities pagražinimo ir suidealinimo tikslams, kurie aušrininkams rūpėjo užvis labiausiai. T. Žičkaus poemoje „Birutė“ kuriamas tautinis lietuviškas merginos tipažas: ant galvos žalių rūtų vainikas, gintaro karoliai, balti lininiai marškiniai, skaistybė, prisirišimas prie savo namelių ir dievų baimė. Kęstutis atlekia ant širmo žirgo nuo Prūsų šalies ir pasigrobia klykiančią deivės Praurimės vaidilutę, neišsigandęs dangaus keršto, kaip ir privalu narsiam valdovui. Jų lemtingą susitikimą gaubia audringas pajūrio peizažas („Betgi vėl marės jau pradeda šniaukšti; / Vėjas nuo krašto smiltis virš kilnoja“), lydi rėkiančios ir dejuojančios nakties dvasios – skenduolių šešėliai, kurie „lipa ant krašto ir pradeda staugti“²³⁰. Istorinis įvykis, susiliedamas su gamtos nežinomybe, įgyja paslaptį. Tai įprastas romantiškas baladžių sprendimas, deja, išblaškomas klasicistinio tipo patetikos („Gelbėkit mane, dievai galingiausi, / Mane atsiminkit ir vėtras supūskit!“) arba buitinės leksikos („Kaip vanags vištą pagriebęs ją laiko“²³¹). Tačiau būdinga, kad aušrininkų eiluoetuose tekstuose fabula plėtojama legendos plotmėje kaip ir A. Mickevičiaus, V. Žukovskio, L. Uhlando, H. Heinės baladėse. Nusidėjusių vaidilutę paskandina motina, o išniekintos šventyklos vietoje išdygsta kalnas (S. Gimžausko „Baltoji motina“). Iš kryžiuočių nelaisvės bėga lietuvių karys ir jį pamilusi lietuvininkė, abu žūsta, o ant jų kapo pasodintos rožės meiliai susipina (J. Zauerveino „Marcilėnas ir Gražina“). Nesulaukusi iš karo savo mylimojo, mergina virsta ieva, kurią vėjas „ik žemei linkčioja“ (J. Andziulaičio-Kalnėno „Ieva“).

Perėmę romantiškas baladžių struktūrą (dažniausiai iš A. Mickevičiaus ir T. Ševčenkos), *Aušros* poetai nebando susilieti su kūrinio veikėjais, įvykiais, situacijomis. Vienur aprašinėja, stovėdami šalimais, neįspaudę savo atvaizdo į kūrinio vyksmą, kaip įprasta romantiškoje poezijoje. Tik retkarčiais ištrykšta vienas kitas spontaniško lyrizmo posmas kaip tėvynės ilgesio ir meilės šauksmas („Op! op! Kas ten?.. Nemunėli! / Ar tu mane šauki?.. / Ar tik tyrą vandenėlį / Pliuškendams, sau plauki?“²³²). Tik kada ne kada suskamba daininga melodija, supinta iš trumpų ir simetriškų eilučių, iš lengvų pakartojimų, iš skaidrios fonikos („Palūkėsim, paminėsim / Tėviškę mieliausią / Ir ištrauksim į kelionę / Tolią tolimiausią“²³³). Jiems rūpėjo visų pirma bendros idėjos, o ne atskiro individo likimas ir jo psichologinės būsenos. Sąvokinis mąstymas, persikėlęs į jų eiles, buvo vienalinijinis, apologetinis, be metaforų antsluoksnio ir poetinės nuotaikos. Ginčydamiesi su lenkų kultūros tradicija, aušrininkai nuolankiai ėjo A. Mickevičiaus pėdomis, stokodami talento ir meninio originalumo.

Nepaskelbusi itin reikšmingų meninių kūrinių, *Aušra* savo straipsniais bei eiluoetomis patriotinėmis deklaracijomis suformavo tautinės literatūros sampratą, pagrįstą tautos atgimimo programa²³⁴. Istorinė atmintis buvo iškelta kaip tautos prisikėlimo ir jos kultūros savitumo pagrindas. Norint tautai išlikti žiauriame dabarties laike ir pratęsti savo buvimą ateitin, būtina pajusti savo gyvybės šaknis praeities kloduose. Viskas turėjo būti remiama „ant istoriškų pamatų mūsų praeities“²³⁵, kuri baigdavosi ties Liublino unija²³⁶. *Aušra* įtvirtino Algirdo, Kęstučio, Birutės, Vytauto, Margerio, taip pat krivių krivaičio bei vaidilučių figūras kaip romantiškos literatūros topiką, persmelktą idealizuojančio santykio. Vienintelė

²²⁷ Basanavičius J. – *Rinktiniai raštai*. – P. 115.

²²⁸ J. Šliūpo terminas (Šliūpas J. *Rinktiniai raštai*. – V., 1977. – P. 237).

²²⁹ Tumas J. *Lietuvių literatūros paskaitos: draudžiamasis laikas*. – P. 54; Šliūpas J. *Rinktiniai raštai*. – P. 259.

²³⁰ Linkis T. „Birutė“ // *Aušra*. – 1885. – Nr. 1. – P. 45.

²³¹ Ten pat. – Nr. 6. – P. 150.

²³² J. A. W. L. [Vištelis]. „Regėjimas“ // *Aušra*. – 1883. – Nr. 1. – P. 29.

²³³ Andziulaitis-Kalnėnas J. *Raštai*. – V., 1971. – P. 66.

²³⁴ Vėbra R. „„Aušros“ idėjinės orientacijos“ // „*Aušra*“ ir lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje. – V., 1978. – P. 45.

²³⁵ Basanavičius J. *Rinktiniai raštai*. – P. 634.

²³⁶ J. Šl. [Šliūpas]. „Lietuviai kitą gadynę ir šiandien“ // *Aušra*. – 1886. – Nr. 8, 9, 10. – P. 224.

tautos nepriklausomybės prielaida, aušrininkų supratimu, yra etinės lietuvių savybės, išlaikiusios ilgaamžį „gulimą svetimtaučių“²³⁷. Senos lietuvių kultūros „dvasinė šviesa“ ryškiausiai spindėjusi pagonybės laikais, nes, priėmus krikščionybę, „iš Lietuvos atstojusi palaima“²³⁸. Šitokia regresyvinė istorijos perspektyva, kai viskas, kas geriausia ir gražiausia, atsiduria tolimoje praeityje, tapo viena iš lietuvių literatūros dominančių.

Tautinės literatūros programa *Aušroje* pirmą kartą buvo pagrįsta lietuvių tautos, kaip istoriškai, etniškai ir kultūriškai vientisos bendrijos, teigimu bei emociniu jutimu. Šituo vientisos tautos regėjimu ir laikėsi tikėjimas Lietuva, kurios nebeliko nė vardo. Ji – tik ateities mirażas, toks pat nerealus kaip ir carinės imperijos subyrėjimas. „Liautis tikėjus Lietuva, jos šviesia ateitimi / būtų sunkiau negu pati nebūtis“²³⁹, – pasakė E. Daukša, 1863 m. sukilėlis. Tikėjimas tautos laisve, kai, regis, viskas prarasta ir nėra jokios vilties, tapo tautinės literatūros vidiniu įstatymu.

Tas tikėjimas, gaivinamas ir skleidžiamas literatūros, buvo lemtinga dvasinė jėga pakylant po Pirmojo pasaulinio karo iš imperijų griuvėsių nepriklausomoms tautinėms valstybėms. M. Kundera, čekų rašytojas, pasakė žodžius, galiojančius visam prispaustų ir išsivadavusių Europos tautų regionui: „Čekų tauta gimė iš literatūros, o ne iš politikos, todėl tauta yra gyvybiškai susijusi su literatūros likimu.“²⁴⁰

Vytautas Kubilius, *Romantizmo tradicija lietuvių literatūroje*, Vilnius: Amžius, 1993, p. 7–64.

²³⁷ „Ką vienas žmogus įstengia“ // *Aušra*. – 1886. – Nr. 2. – P. 42.

²³⁸ „Naujoji“ // *Aušra*. – 1886. – Nr. 1. – P. 25.

²³⁹ *Ant upės krašto blindelė auga*. – P. 179.

²⁴⁰ Cit. iš: Toruńczyk B. „Kings and Spirits“ // *Cross Currence*. – 1988. – Nr. 7. – P. 193.